

บทที่ ๓

กระบวนการถอนทิวฏฐิเจตสิกด้วยมัชฌิมนธรรม

สำหรับบทนี้ผู้วิจัยได้เสนอเรื่องกระบวนการถอนทิวฏฐิเจตสิกด้วยมัชฌิมนธรรม (ธรรมที่เป็นกลางหรือหลักความจริงเป็นกลางตามธรรมชาติ) โดยจะศึกษาชั้น ๕ อายุตะนะ ๑๒ ไตรลักษณ์ และกรรม ธรรมเหล่านี้เป็นเหตุให้เกิดทิวฏฐิเจตสิกในขณะเดียวกันก็เป็นเครื่องมือถอนทิวฏฐิเจตสิกไปในตัวด้วย ดังต่อไปนี้

๓.๑ กระบวนการถอนทิวฏฐิเจตสิกด้วยชั้น ๕

การที่มนุษย์มีความยึดมั่นถือมั่นมีความเห็นผิดปฏิบัติดำเนินชีวิตผิดทำให้เกิดความวุ่นวาย ความรุนแรงในครอบครัว ในชุมชนในสังคมตลอดถึงประเทศชาติก็เนื่องจากการมีชั้น ๕ ซึ่งถือว่าเป็นส่วนประกอบชีวิตมนุษย์ ในคำสอนทางพระพุทธศาสนาแบ่งอธิบายส่วนประกอบชีวิตมนุษย์ ๕ ประการ คือ รูปชั้น เวทนาชั้น สัญญาชั้น สังขารชั้น วิญญาณชั้น ทั้ง ๕ อย่างนี้เป็นแกนของชีวิตที่มนุษย์แต่ละคนมีและประกอบกันเป็นรูปเป็นร่างกายสามารถเคลื่อนไหวได้ สาเหตุที่ได้ชื่อว่าชั้นนั้นมีข้อความถามตอบระหว่างพระพุทธเจ้าและภิกษุ ดังนี้“พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า“ภิกษุรูปอย่างใดอย่างหนึ่ง ทั้งที่เป็นอดีต อนาคต และปัจจุบัน เป็นไปในภายในหรือภายนอก หยาบหรือละเอียด เลวหรือ ประณีต ไกลหรือใกล้ก็ตาม นี้เรียกว่ารูปชั้น เวทนาอย่างใดอย่างหนึ่ง ... สัญญาอย่างใดอย่างหนึ่ง...สังขารอย่างใดอย่างหนึ่ง..วิญญาณอย่างใดอย่างหนึ่ง ทั้งที่เป็นอดีต อนาคต และปัจจุบัน เป็นไปในภายในหรือภายนอก หยาบหรือละเอียดเลวหรือประณีต ไกลหรือใกล้ก็ตาม นี้เรียกว่าวิญญาณชั้น ภิกษุด้วยเหตุเพียงเท่านี้ ชั้นจึงชื่อว่าชั้น”^๑ จากข้อความเหล่านี้ทำให้ทราบว่ารูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ทั้งที่ผ่านมา ทั้งที่ดำรงอยู่และจะเกิดในอนาคต ไม่ว่าจะภายในหรือภายนอก หยาบ ละเอียด เลว ประณีต จะปรากฏอยู่ใกล้หรืออยู่ไกล รวมเรียกว่า ชั้น ซึ่งเป็นสภาวะธรรม หรือกระบวนการ ความเข้าใจเรื่องชั้น ๕ (กระบวนการ) ทำให้เราเข้าใจและปฏิบัติต่อกระบวนการ (ชั้น ๕) ด้วยความสุข การรู้จักมนุษย์จริงๆ ต้องรู้จักที่จิตใจ ไม่ใช่ภาพลักษณ์ คำสอนทางพระพุทธศาสนาสอนว่า ชั้น ๕ เป็นทุกข์ และตอกย้ำทุกข์เพิ่มขึ้นอีกคือการยึดติดชั้น ๕ (อุปาทานชั้น ๕) ยึดติดภาพลักษณ์ภายนอก อันเป็นที่มาของทุกข์ในชีวิตประจำวัน เกี่ยวกับอุปาทานชั้น ๕ นั้นปรากฏคำถามและคำตอบระหว่างพระพุทธเจ้าและภิกษุ ดังนี้

^๑ ม.อ. (ไทย) ๑๔ / ๘๖ / ๙๘.

“ภิกษุฉันนั้นนั่งบนอาสนะของตนแล้วได้ทูลถามปัญหากับพระผู้มีพระภาคว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ อุปาทานชั้น ๕ ประการนี้ใช้ไหมคือ

๑. รูปอุปาทานชั้น (อุปาทานชั้นคือรูป)
๒. เวทณอุปาทานชั้น (อุปาทานชั้นคือเวทนา)
๓. สัญญอุปาทานชั้น (อุปาทานชั้นคือสัญญา)
๔. สังขารอุปาทานชั้น (อุปาทานชั้นคือสังขาร)
๕. วิญญาณอุปาทานชั้น (อุปาทานชั้นคือวิญญาณ)

พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า “ภิกษุ อุปาทานชั้น ๕ ประการนี้ คือ

๑. รูปอุปาทานชั้น
๒. เวทณอุปาทานชั้น
๓. สัญญอุปาทานชั้น
๔. สังขารอุปาทานชั้น
๕. วิญญาณอุปาทานชั้น^๒

การยึดติดชั้น ๕ ที่เรียกว่าอุปาทาน การที่อุปาทานจะเกิดขึ้นได้มีสาเหตุ หรือมีมูลเหตุ ๕ ประการปรากฏข้อความถามตอบกันระหว่างพระพุทธเจ้ากับภิกษุดังนี้ “อุปาทานชั้น ๕ ประการนี้ มีอะไรเป็นมูลเหตุพระพุทธเจ้าข้า” พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า “ภิกษุ อุปาทานชั้น ๕ ประการนี้ มีฉันทะเป็นมูลเหตุ” “อุปาทานกับอุปาทานชั้น ๕ ประการนั้นเป็นอย่างเดียวกัน หรืออุปาทานเป็นอย่างอื่นจากอุปาทานชั้น ๕ ประการ พระพุทธเจ้าข้า” ภิกษุ อุปาทานกับอุปาทานชั้น ๕ ประการนั้นเป็นอย่างเดียวกันก็มีใช่ ทั้งอุปาทานชั้นเป็นอย่างอื่นจากอุปาทานชั้น ๕ ประการก็มีใช่ แต่ฉันทาคะใน อุปาทานชั้น ๕ ประการนั้น เป็นตัวอุปาทาน “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ก็ฉันทาคะต่าง ๆ ในอุปาทานชั้น ๕ ประการจะพึงมีได้หรือ” พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า “มีได้ ภิกษุ” แล้วได้ตรัสต่อไปว่า “ภิกษุบุคคลบางคนในโลกนี้มีความปรารถนาอย่างนี้ว่า ‘ในอนาคต ขอเราพึงมีรูปอย่างนี้มีเวทนาอย่างนี้ มีสัญญาอย่างนี้ มีสังขารอย่างนี้ มีวิญญาณอย่างนี้’ ภิกษุ ฉันทาคะต่างๆ ในอุปาทานชั้น ๕ ประการ พึงมีได้ ด้วยอาการ อย่างนี้”^๓ รายละเอียดเกี่ยวกับชั้นนี้มีดังนี้

(๑) รูปชั้น หมายถึง รูปอย่างใดอย่างหนึ่ง คือ รูปที่เป็นอดีต รูปที่เป็นอนาคต รูปที่เป็นปัจจุบัน รูปที่เป็นภายในตน รูปที่เป็นภายนอกตน รูปหยาบ รูปละเอียด รูปชั้นต่ำ รูปชั้นประณีต รูปไกล หรือรูปใกล้ ย่อเข้าเป็นกองเดียวกัน เรียกว่า รูปชั้น

คำอธิบายความหมายมีดังนี้ รูปที่เป็นอดีตหมายถึง รูปใดล่วงไปแล้ว ดับไปแล้ว ปราศจากไปแล้ว แปรไปแล้ว ถึงความดับแล้ว ถึงความดับสิ้นแล้ว ที่เกิดขึ้นปราศจากไปแล้ว ที่

^๒ ม.อ. (ไทย) ๑๔ / ๘๖ / ๙๘.

^๓ ส.ข. (ไทย) ๑๗ / ๘๒ / ๑๓๔ - ๑๓๗.

เป็นอดีตได้แก่ มหาภูตรูป ๔ และรูปที่อาศัย มหาภูตรูป ๔ (อุปาทายรูป) เรียกว่ารูปที่เป็นอดีต ส่วนรูปที่เป็นอนาคตหมายถึง รูปใดยังไม่เกิด ยังไม่เป็น ยังไม่เกิดพร้อม ยังไม่บังเกิด ยังไม่บังเกิดเฉพาะ ยังไม่ปรากฏ ยังไม่เกิดขึ้น ยังไม่เกิดขึ้นพร้อม ยังไม่ตั้งขึ้น ยังไม่ตั้งขึ้นพร้อม ที่เป็นอนาคตได้แก่ มหาภูตรูป ๔ และรูปที่อาศัยมหาภูตรูป ๔ เรียกว่า รูปที่เป็นอนาคต รูปที่เป็นปัจจุบันหมายถึง รูปใดเกิดอยู่ เป็นอยู่ เกิดพร้อม บังเกิด บังเกิดเฉพาะ ปรากฏ เกิดขึ้น เกิดขึ้นพร้อม ตั้งขึ้น ตั้งขึ้นพร้อม ที่เป็นปัจจุบันได้แก่ มหาภูตรูป ๔ และรูปที่อาศัยมหาภูตรูป ๔ เรียกว่า รูปที่เป็นปัจจุบัน

รูปที่เป็นภายในตนหมายถึง รูปใดของสัตว์นั้น ๆ ที่เป็นภายในตน มีเฉพาะตน เกิดในตน มีเฉพาะบุคคล ที่กรรมอันประกอบด้วยตัณหาและทิฏฐียึดถือโดยความเป็นอารมณ์ได้แก่ มหาภูตรูป ๔ และรูปที่อาศัยมหาภูตรูป ๔ เรียกว่า รูปที่เป็นภายในตน รูปที่เป็นภายนอกตน หมายถึง รูปใดของสัตว์อื่น ของบุคคลอื่นนั้น ๆ ที่เป็นภายในตน มีเฉพาะตน เกิดในตน มีเฉพาะบุคคลที่กรรมอันประกอบด้วยตัณหาและทิฏฐียึดถือ ได้แก่ มหาภูตรูป ๔ และรูปที่อาศัยมหาภูตรูป ๔ เรียกว่า รูปที่เป็นภายนอกตน รูปหยาบหมายถึง จักขายตนะ ฯลฯ โณภูมัพพายตนะ เรียกว่า รูปหยาบ รูปละเอียด หมายถึง อิตถินทรีย ฯลฯ กวฬิงการาหาร เรียกว่า รูปละเอียด รูปชั้นต่ำ หมายถึง รูปใดของสัตว์นั้น ๆ ที่น่าดูหมิ่น น่าเหยียดหยาม น่าเกลียด น่าตำหนิ ไม่น่ายกย่อง เป็นรูปชั้นต่ำ รู้กันว่าเป็นชั้นต่ำ สมมติกันว่าเป็นชั้นต่ำ ไม่น่าปรารถนา ไม่น่ารัก ไม่น่าชอบใจ ได้แก่ รูป เสียง กลิ่น รส และโณภูมัพพะ เรียกว่า รูปชั้นต่ำ ส่วนรูปชั้นประณีต หมายถึง รูปใดของสัตว์ นั้น ๆ ที่ไม่น่าดูหมิ่น ไม่น่าเหยียดหยาม ไม่น่าเกลียด ไม่น่าตำหนิ น่ายกย่อง เป็นรูปชั้นประณีต รู้กันว่าเป็นชั้นประณีต สมมติกันว่าเป็นชั้นประณีต น่าปรารถนา น่ารัก น่าชอบใจ ได้แก่ รูป เสียง กลิ่น รส และโณภูมัพพะ เรียกว่ารูปชั้นประณีต พึงทราบรูปชั้นต่ำ รูปชั้นประณีต โดยอาศัยเทียบเคียงรูปนั้น ๆ เป็นชั้น ๆ ไป

รูปไกล หมายถึง อิตถินทรีย ฯลฯ กวฬิงการาหาร หรือรูปแม่อื่น มีอยู่ในที่ไม่ใกล้ ในที่ไม่ใกล้ชิด ในที่ไกล ในที่ไม่ใกล้ เรียกว่า รูปไกล ส่วนรูปใกล้หมายถึง จักขายตนะ ฯลฯ โณภูมัพพายตนะ หรือรูปแม่อื่น มีอยู่ในที่ใกล้ ในที่ใกล้ชิด ในที่ไม่ไกล ในที่ใกล้เรียกว่า รูปใกล้ พึงทราบรูปไกล รูปใกล้ โดยอาศัยเทียบเคียงรูปนั้น ๆ เป็นชั้น ๆ ไป^๔

(๒) เวทนาชั้น ๓ หมายถึง เวทนาอย่างใดอย่างหนึ่งคือ เวทนาที่เป็นอดีต เวทนาที่เป็นอนาคต เวทนาที่เป็นปัจจุบัน เวทนาที่เป็นภายในตน เวทนาที่เป็นภายนอกตน เวทนาหยาบ เวทนาละเอียด เวทนาชั้นต่ำ เวทนาชั้นประณีต เวทนาไกล หรือเวทนาใกล้ ย่อเข้าเป็นกองเดียวกัน เรียกว่า เวทนาชั้น ๓

มีคำอธิบายความหมายดังนี้ เวทนาที่เป็นอดีต หมายถึง เวทนาไถ่ล่วงไปแล้ว ดับไปแล้ว ปราศจากไปแล้ว แปรไปแล้ว ถึงความดับแล้ว ถึงความดับสิ้นแล้ว ที่เกิดขึ้นปราศจากไปแล้ว ที่เป็นอดีต ได้แก่ สุขเวทนา ทุกขเวทนาและอทุกขมสุขเวทนาเรียกว่า เวทนาที่เป็นอดีต เวทนาที่เป็นอนาคต

^๔ อภิ. วิ. (ไทย) ๓๕ / ๒ - ๗ / ๑ - ๓.

หมายถึง เวทนาใดยังไม่เกิด ยังไม่เป็น ยังไม่เกิดพร้อม ยังไม่บังเกิด ยังไม่บังเกิดเฉพาะ ยังไม่ปรากฏ ยังไม่เกิดขึ้น ยังไม่เกิดขึ้นพร้อม ยังไม่ตั้งขึ้น ยังไม่ตั้งขึ้นพร้อมที่เป็นอนาคต ได้แก่ สุขเวทนา ทุกขเวทนา และอทุกขมสุขเวทนาเรียกว่า เวทนาที่เป็นอนาคต เวทนาที่เป็นปัจจุบันหมายถึง เวทนาใดเกิดอยู่ เป็นอยู่ เกิดพร้อม บังเกิด บังเกิดเฉพาะ ปรากฏ เกิดขึ้น เกิดขึ้นพร้อม ตั้งขึ้น ตั้งขึ้นพร้อม ที่เป็นปัจจุบันได้แก่ สุขเวทนา ทุกขเวทนาและอทุกขมสุขเวทนาเรียกว่า เวทนาที่เป็นปัจจุบัน

เวทนาที่เป็นภายในตน หมายถึง เวทนาใดของสัตว์นั้น ๆ ที่เป็นภายในตน มีเฉพาะตนเกิดในตน มีเฉพาะบุคคล ที่กรรมอันประกอบด้วยตัณหาและทิฏฐียึดถือ ได้แก่ สุขเวทนา ทุกขเวทนา และอทุกขมสุขเวทนาเรียกว่า เวทนาที่เป็นภายในตน เวทนาที่เป็นภายนอกตน หมายถึง เวทนาใดของสัตว์อื่น ของบุคคลอื่นนั้น ๆ ที่เป็นภายในตน มีเฉพาะตนเกิดในตน มีเฉพาะบุคคล ที่กรรมอันประกอบด้วยตัณหาและทิฏฐียึดถือได้แก่ สุขเวทนา ทุกขเวทนาและอทุกขมสุขเวทนา เรียกว่า เวทนาที่เป็นภายนอกตน

เวทนาหยาบ เวทนาละเอียด หมายถึง เวทนาที่เป็นอกุศลเป็นเวทนาหยาบ เวทนาที่เป็นกุศลและอัพยาทุกตเป็น เวทนาละเอียด เวทนาที่เป็นกุศลและอกุศลเป็นเวทนาหยาบ เวทนาที่เป็นอัพยาทุกตเป็นเวทนาละเอียด ทุกขเวทนาเป็นเวทนาหยาบ สุขเวทนาและอทุกขมสุขเวทนาเป็นเวทนาละเอียด สุขเวทนาและทุกขเวทนาเป็นเวทนาหยาบ อทุกขมสุขเวทนาเป็นเวทนาละเอียด เวทนาของผู้ไม่เข้าสมาบัติเป็นเวทนาหยาบ เวทนาของผู้เข้าสมาบัติเป็นเวทนาละเอียด เวทนาที่เป็นอารมณ์ของอาสวะเป็นเวทนาหยาบ เวทนาที่ไม่เป็นอารมณ์ของอาสวะเป็นเวทนาละเอียดพึงทราบเวทนาหยาบ เวทนาละเอียด โดยอาศัยเทียบเคียงเวทนานั้น ๆ เป็นชั้น ๆ ไป เวทนาชั้นต่ำ เวทนาชั้นประณีต หมายถึง เวทนาที่เป็นอกุศลเป็นเวทนาชั้นต่ำ เวทนาที่เป็นกุศลและอัพยาทุกตเป็นเวทนาชั้นประณีต เวทนาที่เป็นกุศลและอกุศลเป็นเวทนาชั้นต่ำ เวทนาที่เป็นอัพยาทุกตเป็นเวทนาชั้นประณีต ทุกขเวทนาเป็นเวทนาชั้นต่ำ สุขเวทนาและอทุกขมสุขเวทนาเป็นเวทนาชั้นประณีต สุขเวทนาและทุกขเวทนาเป็นเวทนาชั้นต่ำ อทุกขมสุขเวทนาเป็นเวทนาชั้นประณีต เวทนาของผู้ไม่เข้าสมาบัติเป็นเวทนาชั้นต่ำ เวทนาของผู้เข้าสมาบัติเป็นเวทนาชั้นประณีต เวทนาที่เป็นอารมณ์ของอาสวะเป็นเวทนาชั้นต่ำ เวทนาที่ไม่เป็นอารมณ์ของอาสวะเป็นเวทนาชั้นประณีต พึงทราบเวทนาชั้นต่ำ เวทนาชั้นประณีต โดยอาศัยเทียบเคียงเวทนานั้น ๆ เป็นชั้น ๆ ไป

เวทนาไกล หมายถึง เวทนาที่เป็นอกุศลเป็นเวทนาไกลจากเวทนาที่เป็นกุศล และอัพยาทุกต เวทนาที่เป็นกุศลและอัพยาทุกตเป็นเวทนาไกลจากเวทนาที่เป็นอกุศล เวทนาที่เป็นกุศลเป็นเวทนาไกลจากเวทนาที่เป็นอกุศลและอัพยาทุกต เวทนาที่เป็นอกุศลและอัพยาทุกต เป็นเวทนาไกลจากเวทนาที่เป็นกุศล เวทนาที่เป็นอัพยาทุกตเป็นเวทนาไกลจากเวทนาที่เป็นกุศลและอกุศล เวทนาที่เป็นกุศลและอกุศลเป็นเวทนาไกลจากเวทนาที่เป็นอัพยาทุกต ทุกขเวทนาเป็นเวทนาไกลจากสุขเวทนาและอทุกขมสุขเวทนา สุขเวทนาและอทุกขมสุขเวทนาเป็นเวทนาไกลจากทุกขเวทนา

สุขเวทนาเป็นเวทนาไกลจากทุกขเวทนาและอทุกขมสุขเวทนา ทุกขเวทนาและอทุกขมสุขเวทนาเป็นเวทนาไกลจากสุขเวทนา อทุกขมสุขเวทนาเป็นเวทนาไกลจากสุขเวทนาและทุกขเวทนา สุขเวทนาและทุกขเวทนาเป็นเวทนาไกลจากอทุกขมสุขเวทนา เวทนาของผู้ไม่เข้าสมาบัติเป็นเวทนาไกลจากเวทนาของผู้เข้าสมาบัติ เวทนาของผู้เข้าสมาบัติเป็นเวทนาไกลจากเวทนาของผู้ไม่เข้าสมาบัติ เวทนาที่เป็นอารมณ์ของอาสวะเป็นเวทนาไกลจากเวทนาที่ไม่เป็นอารมณ์ของอาสวะ เวทนาที่ไม่เป็นอารมณ์ของอาสวะเป็นเวทนาไกลจากเวทนาที่เป็นอารมณ์ของอาสวะเรียกว่า เวทนาไกล

เวทนาใกล้ หมายถึง เวทนาที่เป็นอกุศลเป็นเวทนาใกล้กับเวทนาที่เป็นอกุศล เวทนาที่เป็นกุศลเป็นเวทนาใกล้กับเวทนาที่เป็นกุศล เวทนาที่เป็นอัพยาทุกขเป็นเวทนาใกล้กับเวทนาที่เป็นอัพยาทุกข ทุกขเวทนาเป็นเวทนาใกล้กับทุกขเวทนา สุขเวทนาเป็นเวทนาใกล้กับสุขเวทนา อทุกขมสุขเวทนาเป็นเวทนาใกล้กับอทุกขมสุขเวทนา เวทนาของผู้ไม่เข้าสมาบัติเป็นเวทนาใกล้กับเวทนาของผู้ไม่เข้าสมาบัติ เวทนาของผู้เข้าสมาบัติเป็นเวทนาใกล้กับเวทนาของผู้เข้าสมาบัติ เวทนาที่เป็นอารมณ์ของอาสวะเป็นเวทนา ใกล้กับเวทนาที่เป็นอารมณ์ของอาสวะ เวทนาที่ไม่เป็นอารมณ์ของอาสวะเป็นเวทนา ใกล้กับเวทนาที่ไม่เป็นอารมณ์ของอาสวะ เรียกว่า เวทนาใกล้ พึงทราบเวทนาไกล เวทนาใกล้ โดยอาศัยเทียบเคียงเวทนานั้น ๆ เป็นชั้น ๆ ไป^๕

(๓) สัญญาชั้น หมายถึง สัญญาอย่างใดอย่างหนึ่ง หมายถึง สัญญาชั้นที่เป็นไปในภูมิ ๔ คือ กามภูมิ รูปภูมิ อรูปภูมิ และโลกุตตรภูมิ คือ สัญญาที่เป็นอดีต สัญญาที่เป็นอนาคต สัญญาที่เป็นปัจจุบัน สัญญาที่เป็นภายในตน สัญญาที่เป็นภายนอกตน สัญญาหยาบ สัญญาละเอียด สัญญาชั้นต่ำ สัญญาชั้นประณีต สัญญาไกล หรือสัญญาใกล้ เรียกว่า สัญญาชั้น มีคำอธิบายความหมายดังนี้ สัญญาที่เป็นอดีตหมายถึง สัญญาใดล่วงไปแล้ว ดับไปแล้ว ปราศจากไปแล้ว แปรไปแล้ว ถึงความดับแล้ว ถึงความดับสิ้นแล้ว ที่เกิดขึ้นปราศจากไปแล้วที่เป็นอดีต ได้แก่ สัญญาที่เกิดแต่จักขุสัมผัส สัญญาที่เกิดแต่โสตสัมผัส สัญญาที่เกิดแต่ฆานสัมผัส สัญญาที่เกิดแต่ชีวหาสัมผัส สัญญาที่เกิดแต่กายสัมผัส สัญญาที่เกิดแต่มนสัมผัส เรียกว่า สัญญาที่เป็นอดีต สัญญาที่เป็นอนาคต หมายถึง สัญญาใดยังไม่เกิด ยังไม่เป็น ยังไม่เกิดพร้อม ยังไม่บังเกิด ยังไม่บังเกิดเฉพาะยังไม่ปรากฏ ยังไม่เกิดขึ้น ยังไม่เกิดขึ้นพร้อม ยังไม่ตั้งขึ้น ยังไม่ตั้งขึ้นพร้อม ที่เป็นอนาคต ได้แก่ สัญญาที่เกิดแต่จักขุสัมผัส ฯลฯ สัญญาที่เกิดแต่มนสัมผัสเรียกว่า สัญญาที่เป็นอนาคต สัญญาที่เป็นปัจจุบันหมายถึง สัญญาใดเกิดอยู่ เป็นอยู่ เกิดพร้อม บังเกิด บังเกิดเฉพาะ ปรากฏ เกิดขึ้น เกิดขึ้นพร้อม ตั้งขึ้น ตั้งขึ้นพร้อม ที่เป็นปัจจุบันได้แก่ สัญญาที่เกิดแต่จักขุสัมผัส ฯลฯ สัญญาที่เกิดแต่มนสัมผัส เรียกว่า สัญญาที่เป็นปัจจุบัน

สัญญาที่เป็นภายในตน หมายถึง สัญญาใดของสัตว์นั้น ๆ ที่เป็นภายในตน มีเฉพาะตนเกิดในตน มีเฉพาะบุคคล ที่กรรมอันประกอบด้วยตัณหาและทิฏฐียึดถือได้แก่ สัญญาที่เกิดแต่

^๕ อภ. วิ. (ไทย) ๓๕ / ๘ - ๑๓ / ๔ - ๖.

จักขุสัมผัส ฯลฯ สัญญาที่เกิดแต่มนโสมผัส เรียกว่าสัญญาที่เป็นภายในตน สัญญาที่เป็นภายนอกตน หมายถึง สัญญาใดของสัตว์อื่น ของบุคคลอื่นนั้น ๆ ที่เป็นภายในตน มีเฉพาะตน เกิดในตน มีเฉพาะบุคคล ที่กรรมอันประกอบด้วยคณาและทิวณียัตถิธ ได้แก่ สัญญาที่เกิดแต่จักขุสัมผัส ฯลฯ สัญญาที่เกิดแต่มนโสมผัสเรียกว่า สัญญาที่เป็นภายนอกตน สัญญาหยาบ สัญญาละเอียดหมายถึง สัญญาที่เกิดแต่สัมผัสที่เกิดทางปัญจทวาร เป็นสัญญาหยาบสัญญาที่เกิดแต่ คือสัมผัสที่เกิดทางมนทวาร เป็นสัญญาละเอียด สัญญาที่เป็นอกุศลเป็นสัญญาหยาบ สัญญาที่เป็นกุศลและอัพยาภุตเป็นสัญญาละเอียด สัญญาที่เป็นอกุศลเป็นสัญญาหยาบ สัญญาที่เป็นอัพยาภุตเป็นสัญญาละเอียด สัญญาที่สัมปยุตด้วยทุกขเวทนาเป็นสัญญาหยาบ สัญญาที่สัมปยุตด้วยสุขเวทนาและอทุกขมสุขเวทนาเป็นสัญญาละเอียด สัญญาที่สัมปยุตด้วยสุขเวทนาและทุกขเวทนาเป็นสัญญาหยาบ สัญญาที่สัมปยุตด้วยอทุกขมสุขเวทนาเป็นสัญญาละเอียด สัญญาของผู้ไม่เข้าสมาบัติเป็นสัญญาหยาบ สัญญาของผู้เข้าสมาบัติเป็นสัญญาละเอียด สัญญาที่เป็นอารมณ์ของอาสวะเป็นสัญญาหยาบ สัญญาที่ไม่เป็นอารมณ์ของอาสวะเป็นสัญญาละเอียดพึงทราบสัญญาหยาบ สัญญาละเอียด โดยอาศัยเทียบเคียงสัญญานั้น ๆ เป็นชั้น ๆ ไป

สัญญาชั้นต่ำสัญญาชั้นประณีตหมายถึง สัญญาที่เป็นอกุศลเป็นสัญญาชั้นต่ำ สัญญาที่เป็นกุศลและอัพยาภุตเป็นสัญญาชั้นประณีต สัญญาที่เป็นอกุศลและอกุศลเป็นสัญญาชั้นต่ำ สัญญาที่เป็นอัพยาภุตเป็นสัญญาชั้นประณีต สัญญาที่สัมปยุตด้วยทุกขเวทนาเป็นสัญญาชั้นต่ำสัญญาที่สัมปยุตด้วยสุขเวทนาและอทุกขมสุขเวทนาเป็นสัญญาชั้นประณีต สัญญาที่สัมปยุตด้วยสุขเวทนาและทุกขเวทนาเป็นสัญญาชั้นต่ำ สัญญาที่สัมปยุตด้วยอทุกขมสุขเวทนาเป็นสัญญาชั้นประณีต สัญญาของผู้ไม่เข้าสมาบัติเป็นสัญญาชั้นต่ำ สัญญาของผู้เข้าสมาบัติเป็นสัญญาชั้นประณีต สัญญาที่เป็นอารมณ์ของอาสวะเป็นสัญญาชั้นต่ำ สัญญาที่ไม่เป็นอารมณ์ของอาสวะเป็นสัญญาชั้นประณีต พึงทราบสัญญาชั้นต่ำ สัญญาชั้นประณีต โดยอาศัยเทียบเคียงสัญญานั้น ๆ เป็นชั้น ๆ ไป

สัญญาไกล หมายถึง สัญญาที่เป็นอกุศลเป็นสัญญาไกลจากสัญญาที่เป็นกุศล และอัพยาภุต สัญญาที่เป็นกุศลและอัพยาภุตเป็นสัญญาไกลจากสัญญาที่เป็นอกุศล สัญญาที่เป็นกุศลเป็นสัญญาไกลจากสัญญาที่เป็นอกุศลและอัพยาภุต สัญญาที่เป็นอกุศลและอัพยาภุตเป็นสัญญาไกลจากสัญญาที่เป็นกุศล สัญญาที่เป็นอัพยาภุตเป็นสัญญาไกลจากสัญญาที่เป็นกุศลและอกุศล สัญญาที่เป็นกุศลและอกุศลเป็นสัญญาไกลจากสัญญาที่เป็นอัพยาภุต สัญญาที่สัมปยุตด้วยทุกขเวทนาเป็นสัญญาไกลจากสัญญาที่สัมปยุตด้วยสุขเวทนาและอทุกขมสุขเวทนา สัญญาที่สัมปยุตด้วยสุขเวทนาและ อทุกขมสุขเวทนาเป็นสัญญาไกลจากสัญญาที่สัมปยุตด้วยทุกขเวทนาสัญญาที่สัมปยุตด้วยสุขเวทนาเป็นสัญญาไกลจากสัญญาที่สัมปยุตด้วยทุกขเวทนาและอทุกขมสุขเวทนา สัญญาที่สัมปยุตด้วยทุกขเวทนาและอทุกขมสุขเวทนาเป็นสัญญาไกลจากสัญญาที่สัมปยุตด้วยสุขเวทนา สัญญาที่สัมปยุตด้วยอทุกขมสุขเวทนาเป็นสัญญาไกลจากสัญญาที่สัมปยุตด้วยสุขเวทนา

และทุกขเวทนา สัญญาที่สัมปยุตด้วยสุขเวทนาและทุกขเวทนาเป็นสัญญาไกลจากสัญญาที่สัมปยุตด้วยอทุกขมสุขเวทนา สัญญาของผู้ไม่เข้าสมาบัติเป็นสัญญาไกลจากสัญญาของผู้เข้าสมาบัติ สัญญาของผู้เข้าสมาบัติเป็นสัญญาไกลจากสัญญาของผู้ไม่เข้าสมาบัติ สัญญาที่เป็นอารมณ์ของอาสวะเป็นสัญญาไกลจากสัญญาที่ไม่เป็นอารมณ์ของอาสวะ สัญญาที่ไม่เป็นอารมณ์ของอาสวะเป็นสัญญาไกลจากสัญญาที่เป็นอารมณ์ของอาสวะเรียกว่า สัญญาไกล

สัญญาใกล้ หมายถึง สัญญาที่เป็นอกุศลเป็นสัญญาใกล้กับสัญญาที่เป็นอกุศล สัญญาที่เป็นกุศลเป็นสัญญาใกล้กับสัญญาที่เป็นกุศล สัญญาที่เป็นอภัยกถาเป็นสัญญาใกล้กับสัญญาที่เป็นอภัยกถา สัญญาที่สัมปยุตด้วยทุกขเวทนาเป็นสัญญาใกล้กับสัญญาที่สัมปยุตด้วยทุกขเวทนา สัญญาที่สัมปยุตด้วยสุขเวทนาเป็นสัญญาใกล้กับสัญญาที่สัมปยุตด้วยสุขเวทนา สัญญาที่สัมปยุตด้วยอทุกขมสุขเวทนาเป็นสัญญาใกล้กับสัญญาที่สัมปยุตด้วยอทุกขมสุขเวทนา สัญญาของผู้ไม่เข้าสมาบัติเป็นสัญญาใกล้กับสัญญาของผู้ไม่เข้าสมาบัติ สัญญาของผู้เข้าสมาบัติเป็นสัญญาใกล้กับสัญญาของผู้เข้าสมาบัติ สัญญาที่เป็นอารมณ์ของอาสวะเป็นสัญญาใกล้กับสัญญาที่เป็นอารมณ์ของอาสวะ สัญญาที่ไม่เป็นอารมณ์ของอาสวะเป็นสัญญาใกล้กับสัญญาที่ไม่เป็นอารมณ์ของอาสวะ เรียกว่า สัญญาใกล้ พึงทราบสัญญาไกล สัญญาใกล้ โดยอาศัยเทียบเคียงสัญญานั้น ๆ เป็นชั้น ๆ ไป^๖

(๔) สังขารชั้นนี้หมายถึง สังขารเหล่าใดเหล่าหนึ่งได้แก่ที่เป็นไปในภุมิ ๔ คือ กามภุมิ รูปภุมิ อรูปภุมิ และโลกุตตรภุมิ คือ สังขารที่เป็นอดีต สังขารที่เป็นอนาคต สังขารที่เป็นปัจจุบัน สังขารที่เป็นภายในตน สังขารที่เป็นภายนอกตน สังขารหยาบ สังขารละเอียด สังขารชั้นต่ำ สังขารชั้นประณีต สังขารไกล หรือสังขารใกล้เรียกว่า สังขารชั้น สังขารที่เป็นอดีตหมายถึง สังขารเหล่าใดล่วงไปแล้ว ดับไปแล้ว ปราศจากไปแล้ว แปรไปแล้ว ถึงความดับแล้ว ถึงความดับสิ้นแล้ว ที่เกิดขึ้น ปราศจากไปแล้ว ที่เป็นอดีต ได้แก่ เจตนาที่เกิดแต่จักขุสัมผัส เจตนาที่เกิดแต่โสตสัมผัส เจตนาที่เกิดแต่ฆานสัมผัส เจตนาที่เกิดแต่ชีวหาสัมผัส เจตนาที่เกิดแต่กายสัมผัส เจตนาที่เกิดแต่มนโสมผัส เรียกว่า สังขารที่เป็นอดีต

สังขารที่เป็นอนาคต หมายถึง สังขารเหล่าใดยังไม่เกิด ยังไม่เป็น ยังไม่เกิดพร้อม ยังไม่บังเกิด ยังไม่บังเกิดเฉพาะ ยังไม่ปรากฏ ยังไม่เกิดขึ้น ยังไม่เกิดขึ้นพร้อม ยังไม่ตั้งขึ้น ยังไม่ตั้งขึ้นพร้อมที่เป็นอนาคต สงเคราะห์เข้ากับส่วนอนาคตได้แก่ เจตนาที่เกิดแต่จักขุสัมผัส ฯลฯ เจตนาที่เกิดแต่มนโสมผัส เหล่านี้ เรียกว่า สังขารที่เป็นอนาคต สังขารที่เป็นปัจจุบันหมายถึง สังขารเหล่าใดเกิดอยู่ เป็นอยู่ เกิดพร้อม บังเกิด บังเกิดเฉพาะ ปรากฏ เกิดขึ้น เกิดขึ้นพร้อม ตั้งขึ้น ตั้งขึ้นพร้อม ที่เป็นปัจจุบัน ได้แก่ เจตนาที่เกิดแต่จักขุสัมผัส ฯลฯ เจตนาที่เกิดแต่มนโสมผัส เหล่านี้เรียกว่าสังขารที่เป็นปัจจุบัน

^๖ อภิ. วิ. (ไทย) ๓๕ / ๑๔ - ๑๙ / ๗ - ๑๐.

สังขารที่เป็นภายในตนหมายถึง สังขารเหล่าใดของสัตว์นั้น ๆ ที่เป็นภายในตน มีเฉพาะตน เกิดในตน มีเฉพาะบุคคล ที่กรรมอันประกอบด้วยตัณหาและทิฏฐิยึดถือ ได้แก่ เจตนาที่เกิดแต่จักขุสัมผัส ฯลฯ เจตนาที่เกิดแต่มนโสมผัส เหล่านี้เรียกว่า สังขารที่เป็นภายในตน สังขารที่เป็นภายนอกตนหมายถึง สังขารเหล่าใดของสัตว์อื่นของบุคคลอื่นนั้น ๆ ที่เป็นภายในตน มีเฉพาะตนเกิดในตน มีเฉพาะบุคคลที่กรรมอันประกอบด้วยตัณหาและทิฏฐิยึดถือได้แก่ เจตนาที่เกิดแต่จักขุสัมผัส ฯลฯ เจตนาที่เกิดแต่มนโสมผัส เหล่านี้เรียกว่า สังขารที่เป็นภายนอกตน

สังขารหยาบ สังขารละเอียดหมายถึง สังขารที่เป็นอกุศลเป็นสังขารหยาบ สังขารที่เป็นกุศลและอัปยากฤตเป็นสังขารละเอียด สังขารที่เป็นกุศลและอกุศลเป็นสังขารหยาบ สังขารที่เป็นอัปยากฤตเป็นสังขารละเอียด สังขารที่สัมปยุตต์ด้วยทุกขเวทนาเป็นสังขารหยาบ สังขารที่สัมปยุตต์ด้วยสุขเวทนาและอทุกขมสุขเวทนาเป็นสังขารละเอียด สังขารที่สัมปยุตต์ด้วยสุขเวทนาและทุกขเวทนาเป็นสังขารหยาบ สังขารที่สัมปยุตต์ด้วยอทุกขมสุขเวทนาเป็นสังขารละเอียด สังขารของผู้ไม่เข้าสมบัติเป็นสังขารหยาบ สังขารของผู้เข้าสมบัติเป็นสังขารละเอียด สังขารที่เป็นอารมณ์ของอาสวะเป็นสังขารหยาบสังขารที่ไม่เป็นอารมณ์ของอาสวะเป็นสังขารละเอียดพึงทราบสังขารหยาบ สังขารละเอียดโดยอาศัยเทียบเคียงสังขารนั้น ๆ เป็นชั้น ๆ ไป

สังขารชั้นต่ำ สังขารชั้นประณีต หมายถึงสังขารที่เป็นอกุศลเป็นสังขารชั้นต่ำ สังขารที่เป็นกุศลและอภัยกถาเป็นสังขารชั้นประณีต สังขารที่เป็นกุศลและอกุศลเป็นสังขารชั้นต่ำ สังขารที่เป็นอภัยกถาเป็นสังขารชั้นประณีต สังขารที่สัมปยุตด้วยทุกขเวทนาเป็นสังขารชั้นต่ำสังขารที่สัมปยุตด้วยสุขเวทนาและอทุกขมสุขเวทนาเป็นสังขารชั้นประณีต สังขารที่สัมปยุตด้วยสุขเวทนาและทุกขเวทนาเป็นสังขารชั้นต่ำ สังขารที่สัมปยุตด้วยอทุกขม-สุขเวทนาเป็นสังขารชั้นประณีต สังขารของผู้ไม่เข้าสมาบัติเป็นสังขารชั้นต่ำ สังขารของผู้เข้าสมาบัติเป็นสังขารชั้นประณีต สังขารที่เป็นอารมณ์ของอาสวะเป็นสังขารชั้นต่ำ สังขารที่ไม่เป็นอารมณ์ของอาสวะเป็นสังขารชั้นประณีต พึงทราบสังขารชั้นต่ำ สังขารชั้นประณีต โดยอาศัยเทียบเคียงสังขารนั้น ๆ เป็นชั้น ๆ ไป

สังขารโลภ หมายถึง สังขารที่เป็นอกุศลเป็นสังขารโลภจากสังขารที่เป็นกุศลและ
อภัยกถุต สังขารที่เป็นกุศลและอภัยกถุตเป็นสังขารโลภจากสังขารที่เป็นอกุศล สังขารที่เป็นกุศล
เป็นสังขารโลภจากสังขารที่เป็นอกุศลและอภัยกถุต สังขารที่เป็นอกุศลและอภัยกถุตเป็นสังขารโลภ
จากสังขารที่เป็นกุศล สังขารที่เป็นอภัยกถุตเป็นสังขารโลภจากสังขารที่เป็นกุศลและอกุศล สังขารที่
เป็นกุศลและอกุศลเป็นสังขารโลภจากสังขารที่เป็นอภัยกถุต สังขารที่สัมปยุตด้วยทุกขเวทนาเป็น
สังขารโลภจากสังขารที่สัมปยุตด้วยสุขเวทนาและอทุกขมสุขเวทนา สังขารที่สัมปยุตด้วยสุขเวทนา
และอทุกขมสุขเวทนาเป็นสังขารโลภจากสังขารที่สัมปยุตด้วยทุกขเวทนา สังขารที่สัมปยุตด้วยสุข
เวทนาเป็นสังขารโลภจากสังขารที่สัมปยุตด้วยทุกขเวทนาและอทุกขมสุขเวทนา สังขารที่สัมปยุตด้วย
ทุกขเวทนาและอทุกขมสุขเวทนาเป็นสังขารโลภจากสังขารที่สัมปยุตด้วยสุขเวทนา สังขารที่สัมปยุต

ด้วยอทุกขมสุขเวทนาเป็นสังขารไกลจากสังขารที่สัมปยุตด้วยสุขเวทนาและทุกขเวทนา สังขารที่สัมปยุตด้วยสุขเวทนาและทุกขเวทนาเป็นสังขารไกลจากสังขารที่สัมปยุตด้วยอทุกขมสุขเวทนา สังขารของผู้ไม่เข้าสมาบัติเป็นสังขารไกลจากสังขารของผู้เข้าสมาบัติ สังขารของผู้เข้าสมาบัติเป็นสังขารไกลจากสังขารของผู้ไม่เข้าสมาบัติ สังขารที่เป็นอารมณ์ของอาสวะเป็นสังขารไกลจากสังขารที่ไม่เป็นอารมณ์ของอาสวะ สังขารที่ไม่เป็นอารมณ์ของอาสวะเป็นสังขารไกลจากสังขารที่เป็นอารมณ์ของอาสวะ เหล่านี้เรียกว่า สังขารไกล

สังขารใกล้ หมายถึง สังขารที่เป็นอกุศลเป็นสังขารใกล้กับสังขารที่เป็นอกุศล สังขารที่เป็นกุศลเป็นสังขารใกล้กับสังขารที่เป็นกุศล สังขารที่เป็นอภัยกถาเป็นสังขารใกล้กับสังขารที่เป็นอภัยกถา สังขารที่สัมปยุตด้วยทุกขเวทนาเป็นสังขารใกล้กับสังขารที่สัมปยุตด้วยทุกขเวทนา สังขารที่สัมปยุตด้วยสุขเวทนาเป็นสังขารใกล้กับสังขารที่สัมปยุตด้วยสุขเวทนา สังขารที่สัมปยุตด้วยอทุกขมสุขเวทนาเป็นสังขารใกล้กับสังขารที่สัมปยุตด้วยอทุกขมสุขเวทนา สังขารของผู้ไม่เข้าสมาบัติเป็นสังขารใกล้กับสังขารของผู้ไม่เข้าสมาบัติ สังขารของผู้เข้าสมาบัติเป็นสังขารใกล้กับสังขารของผู้เข้าสมาบัติ สังขารที่เป็นอารมณ์ของอาสวะเป็นสังขารใกล้กับสังขารที่เป็นอารมณ์ของอาสวะ สังขารที่ไม่เป็นอารมณ์ของอาสวะเป็นสังขารใกล้กับสังขารที่ไม่เป็นอารมณ์ของอาสวะ เหล่านี้เรียกว่า สังขารใกล้ พึงทราบสังขารไกล สังขารใกล้ โดยอาศัยเทียบเคียงสังขารนั้น ๆ เป็นชั้น ๆ ไป^๗

(๕) ญาณฐานหมายถึง ญาณฐานอย่างใดอย่างหนึ่งคือ ญาณฐานที่เป็นอดีต ญาณฐานที่เป็นอนาคต ญาณฐานที่เป็นปัจจุบัน ญาณฐานที่เป็นภายในตน ญาณฐานที่เป็นภายนอกตน ญาณฐานหยาบ ญาณฐานละเอียด ญาณฐานขั้นต่ำ ญาณฐานขั้นประณีต ญาณฐานไกลหรือญาณฐานใกล้ เรียกว่า ญาณฐานชั้น มีคำอธิบายความหมายดังนี้ ญาณฐานที่เป็นอดีตหมายถึง ญาณฐานใดล่วงไปแล้ว ดับไปแล้ว ปราศจากไปแล้ว แปรไปแล้ว ถึงความดับแล้วถึงความดับสิ้นแล้ว ที่เกิดขึ้นปราศจากไปแล้ว ที่เป็นอดีตได้แก่ จักขุญาณ โสทญาณ ฆานญาณ ชิวหาญาณ กายญาณ และมโนญาณ เรียกว่า ญาณฐานที่เป็นอดีต

ญาณฐานที่เป็นอนาคต หมายถึง ญาณฐานใดยังไม่เกิด ยังไม่เป็น ยังไม่เกิดพร้อม ยังไม่บังเกิด ยังไม่บังเกิดเฉพาะ ยังไม่ปรากฏ ยังไม่เกิดขึ้น ยังไม่เกิดขึ้นพร้อม ยังไม่ตั้งขึ้น ยังไม่ตั้งขึ้นพร้อมที่เป็นอนาคต ได้แก่ จักขุญาณ ฯลฯ มโนญาณ เรียกว่า ญาณฐานที่เป็นอนาคต ญาณฐานที่เป็นปัจจุบันหมายถึง ญาณฐานใดเกิดอยู่ เป็นอยู่ เกิดพร้อม บังเกิด บังเกิดเฉพาะ ปรากฏ เกิดขึ้น เกิดขึ้นพร้อม ตั้งขึ้น ตั้งขึ้นพร้อม ที่เป็นปัจจุบันได้แก่ จักขุญาณ ฯลฯ มโนญาณเรียกว่า ญาณฐานที่เป็นปัจจุบัน ญาณฐานที่เป็นภายในตนหมายถึง ญาณฐานใดของสัตว์นั้น ๆ ที่เป็นภายในตน มีเฉพาะตน เกิดในตน มีเฉพาะบุคคล ที่กรรมอันประกอบด้วยตัณหาและทิฏฐียึดถือ ได้แก่ จักขุญาณ ฯลฯ มโนญาณ เรียกว่า ญาณฐานที่เป็นภายในตน ญาณฐานที่เป็นภายนอกตน

^๗ อภ. วิ. (ไทย) ๓๕ / ๒๐ - ๒๕ / ๑๐ - ๑๓.

หมายถึง วิญญาณใดของสัตว์อื่น ของบุคคลอื่นนั้น ๆ ที่เป็นภายในตน มีเฉพาะตนเกิดในตน มีเฉพาะบุคคล ที่กรรมอันประกอบด้วยต้นหาและทวิฏฐียึดถือได้แก่ จักขุวิญญาณฯลฯ มโนวิญญาณ เรียกว่า วิญญาณที่เป็นภายนอกตน

วิญญาณหยาบ วิญญาณละเอียดหมายถึง วิญญาณที่เป็นอกุศลเป็นวิญญาณหยาบ วิญญาณที่เป็นกุศลและอัปยากฤตเป็นวิญญาณละเอียด วิญญาณที่เป็นกุศลและอกุศลเป็นวิญญาณหยาบ วิญญาณที่เป็นอัปยากฤตเป็นวิญญาณละเอียด วิญญาณที่สัมปยุตด้วยทุกขเวทนาเป็นวิญญาณหยาบ วิญญาณที่สัมปยุตด้วยสุขเวทนาและอทุกขมสุขเวทนาเป็นวิญญาณละเอียด วิญญาณที่สัมปยุตด้วยสุขเวทนาและทุกขเวทนาเป็นวิญญาณหยาบ วิญญาณที่สัมปยุตด้วยอทุกขมสุขเวทนาเป็นวิญญาณละเอียด วิญญาณของผู้ไม่เข้าสมาบัติเป็นวิญญาณหยาบ วิญญาณของผู้เข้าสมาบัติเป็นวิญญาณละเอียด วิญญาณที่เป็นอารมณ์ของอาสวะเป็นวิญญาณหยาบ วิญญาณที่ไม่เป็นอารมณ์ของอาสวะเป็นวิญญาณละเอียด พิงทราบวิญญาณหยาบ วิญญาณละเอียด โดยอาศัยเทียบเคียงวิญญาณนั้น ๆ เป็นชั้น ๆ ไป

วิญญาณชั้นต่ำ วิญญาณชั้นประณีตหมายถึง วิญญาณที่เป็นอกุศลเป็นวิญญาณชั้นต่ำ วิญญาณที่เป็นกุศลและอัปยากฤตเป็นวิญญาณชั้นประณีต วิญญาณที่เป็นกุศลและอกุศลเป็นวิญญาณชั้นต่ำ วิญญาณที่เป็นอัปยากฤตเป็นวิญญาณชั้นประณีต วิญญาณที่สัมปยุตด้วยทุกขเวทนาเป็นวิญญาณชั้นต่ำ วิญญาณที่สัมปยุตด้วยสุขเวทนาและอทุกขมสุขเวทนาเป็นวิญญาณชั้นประณีต วิญญาณที่สัมปยุตด้วยสุขเวทนาและทุกขเวทนาเป็นวิญญาณชั้นต่ำ วิญญาณที่สัมปยุตด้วยอทุกขมสุขเวทนาเป็นวิญญาณชั้นประณีต วิญญาณของผู้ไม่เข้าสมาบัติเป็นวิญญาณชั้นต่ำ วิญญาณของผู้เข้าสมาบัติเป็นวิญญาณชั้นประณีต วิญญาณที่เป็นอารมณ์ของอาสวะเป็นวิญญาณชั้นต่ำ วิญญาณที่ไม่เป็นอารมณ์ของอาสวะเป็นวิญญาณชั้นประณีต พิงทราบวิญญาณชั้นต่ำ วิญญาณชั้นประณีต โดยอาศัยเทียบเคียงวิญญาณนั้น ๆ เป็นชั้น ๆ ไป

วิญญาณไกลหมายถึง วิญญาณที่เป็นอกุศลเป็นวิญญาณไกลจากวิญญาณที่เป็นกุศลและอัปยากฤต วิญญาณที่เป็นกุศลและอัปยากฤตเป็นวิญญาณไกลจากวิญญาณที่เป็นอกุศล วิญญาณที่เป็นกุศลเป็นวิญญาณไกลจากวิญญาณที่เป็นอกุศลและอัปยากฤต วิญญาณที่เป็นอกุศลและอัปยากฤตเป็นวิญญาณไกลจากวิญญาณที่เป็นกุศล วิญญาณที่เป็นอัปยากฤตเป็นวิญญาณไกลจากวิญญาณที่เป็นกุศลและอกุศล วิญญาณที่เป็นกุศลและอกุศลเป็นวิญญาณไกลจากวิญญาณที่เป็นอัปยากฤต วิญญาณที่สัมปยุตด้วยทุกขเวทนาเป็นวิญญาณไกลจากวิญญาณที่สัมปยุตด้วยสุขเวทนาและ อทุกขมสุขเวทนา วิญญาณที่สัมปยุตด้วยสุขเวทนาและอทุกขมสุขเวทนาเป็นวิญญาณไกลจากวิญญาณที่สัมปยุตด้วยทุกขเวทนา วิญญาณที่สัมปยุตด้วยสุขเวทนาเป็นวิญญาณไกลจากวิญญาณที่สัมปยุตด้วยทุกขเวทนาและอทุกขมสุขเวทนา วิญญาณที่สัมปยุตด้วยทุกขเวทนาและอทุกขมสุขเวทนาเป็นวิญญาณไกลจากวิญญาณที่สัมปยุตด้วยสุขเวทนา วิญญาณที่สัมปยุตด้วยอทุกขมสุขเวทนาเป็น

วิญญาณไกลจากวิญญาณที่สัมปยุตด้วยสุขเวทนาและทุกขเวทนา วิญญาณที่สัมปยุตด้วยสุขเวทนาและทุกขเวทนาเป็นวิญญาณไกลจากวิญญาณที่สัมปยุตด้วยอทุกขมสุขเวทนา วิญญาณของผู้ไม่เข้าสมาบัติเป็นวิญญาณไกลจากวิญญาณของผู้เข้าสมาบัติ วิญญาณของผู้เข้าสมาบัติเป็นวิญญาณไกลจากวิญญาณของผู้ไม่เข้าสมาบัติ วิญญาณที่เป็นอารมณ์ของอาสวะเป็นวิญญาณไกลจากวิญญาณที่ไม่เป็นอารมณ์ของอาสวะ วิญญาณที่ไม่เป็นอารมณ์ของอาสวะเป็นวิญญาณไกลจากวิญญาณที่เป็นอารมณ์ของอาสวะเรียกว่า วิญญาณไกล

วิญญาณใกล้หมายถึง วิญญาณที่เป็นอกุศลเป็นวิญญาณใกล้กับวิญญาณที่เป็นอกุศล วิญญาณที่เป็นกุศลเป็นวิญญาณใกล้กับวิญญาณที่เป็นกุศล วิญญาณที่เป็นอพยากฤตเป็นวิญญาณใกล้กับวิญญาณที่เป็นอพยากฤต วิญญาณที่สัมปยุตด้วยทุกขเวทนาเป็นวิญญาณใกล้กับวิญญาณที่สัมปยุตด้วยทุกขเวทนา วิญญาณที่สัมปยุตด้วยสุขเวทนาเป็นวิญญาณใกล้กับวิญญาณที่สัมปยุตด้วยสุขเวทนา วิญญาณที่สัมปยุตด้วยอทุกขมสุขเวทนาเป็นวิญญาณใกล้กับวิญญาณที่สัมปยุตด้วยอทุกขมสุขเวทนา วิญญาณของผู้ไม่เข้าสมาบัติเป็นวิญญาณใกล้กับวิญญาณของผู้ไม่เข้าสมาบัติ วิญญาณของผู้เข้าสมาบัติเป็นวิญญาณใกล้กับวิญญาณของผู้เข้าสมาบัติ วิญญาณที่เป็นอารมณ์ของอาสวะเป็นวิญญาณใกล้กับวิญญาณที่เป็นอารมณ์ของอาสวะ วิญญาณที่ไม่เป็นอารมณ์ของอาสวะเป็นวิญญาณใกล้กับวิญญาณที่ไม่เป็นอารมณ์ของอาสวะเรียกว่า วิญญาณใกล้ พึงทราบวิญญาณไกล วิญญาณใกล้ โดยอาศัยเทียบเคียงวิญญาณนั้น ๆ เป็นชั้น ๆ ไป ที่กล่าวมาทั้งหมดเรียกว่า การอธิบายชั้น ๕ ตามนัยสูตรต้นตภาขณีย์^๔ รายละเอียดของสิ่งที่เรียกว่าชีวิตมนุษย์คนหนึ่งๆ ล้วนแล้วเป็นกระบวนการที่เกิดขึ้นเพราะมีเหตุ ทำงานเป็นระบบ รวมกันเข้าก็คือชีวิตสรรพสัตว์ ผู้วิจัยจะได้นำชั้น ๕ ในแนวอภิธรรมภาษณีย์มาอธิบายเพื่อให้เห็นการดำเนินไปของชีวิตดังนี้^๕

การอธิบายชั้น ๕ ตามนัยอภิธรรมภาษณีย์ ดังนี้ชั้นห้าคือ ๑. รูปชั้นหมายถึง รูปทั้งหมด ไม่เป็นเหตุ ไม่มีเหตุ วิปยุตจากเหตุมีปัจจัยปรุงแต่ง ถูกปัจจัยปรุงแต่ง เป็นรูป เป็นโลกียะ เป็นอารมณ์ของอาสวะ เป็นอารมณ์ของสังโยชน์ เป็นอารมณ์ของคันถะ เป็นอารมณ์ของโอหะ เป็นอารมณ์ของโยคะ เป็นอารมณ์ของนิรวรณะ เป็นอารมณ์ของปราคาส เป็นอารมณ์ของอุปาทานเป็นอารมณ์ของกิเลส เป็นอพยากฤต รับรู้อารมณ์ไม่ได้ ไม่เป็นเจตสิก

เวทนาชั้น ได้แก่ เวทนาชั้นที่เป็นกุศลก็มี ที่เป็นอกุศลก็มี ที่เป็นอพยากฤตก็มี เวทนาชั้น ได้แก่ เวทนาที่เกิดแต่จักขุสัมผัส เวทนาที่เกิดแต่โสตสัมผัส เวทนาที่เกิดแต่ฆานสัมผัส เวทนาที่เกิดแต่ชีวหาสัมผัส เวทนาที่เกิดแต่กายสัมผัส เวทนาที่เกิดแต่มนโสมผัส สัญญาชั้นที่เป็นกุศลก็มี ที่เป็นอกุศลก็มี ที่เป็นอพยากฤตก็มี

^๔ อภิ. วิ. (ไทย) ๓๕ / ๑ / ๑. หรือ (อภิ. วิ. อ. ๑ / ๒ - ๓)

^๕ อภิ. วิ. (ไทย) ๓๕ / ๒๖ - ๓๑ / ๑๓ - ๑๖ .

สัญญาชั้นนี้ได้แก่ สัญญาที่เกิดแต่จักขุสัมผัส สัญญาที่เกิดแต่โสตสัมผัส สัญญาที่เกิดแต่ฆานสัมผัส สัญญาที่เกิดแต่ชีวหาสัมผัส สัญญาที่เกิดแต่กายสัมผัส สัญญาที่เกิดแต่มนโสัมผัส ฯลฯ
สังขารชั้นนี้ได้แก่ สังขารชั้นที่สัมปยุตด้วยจิต

สังขารชั้นที่เป็นเหตุก็มี ที่ไม่เป็นเหตุก็มี สังขารชั้นที่เป็นกุศลก็มี ที่เป็นอกุศลก็มี ที่เป็นอัพยาทุกก็มี สังขารชั้นนี้ได้แก่ เจตนาที่เกิดแต่จักขุสัมผัส เจตนาที่เกิดแต่โสตสัมผัส เจตนาที่เกิดแต่ฆานสัมผัส เจตนาที่เกิดแต่ชีวหาสัมผัส เจตนาที่เกิดแต่กายสัมผัส เจตนาที่เกิดแต่มนโสัมผัส ฯลฯ

วิญญาณชั้นนี้ได้แก่ วิญญาณชั้นที่เป็นกุศลก็มี ที่เป็นอกุศลก็มี ที่เป็นอัพยาทุกก็มี วิญญาณชั้นนี้ได้แก่ จักขุวิญญาณ โสตวิญญาณ ฆานวิญญาณ ชิวหาวิญญาณ กายวิญญาณ และมนโวิญญาณ ฯลฯ การอธิบายชั้นห้า ตามนัยแห่งการถามปัญหา พอเป็นตัวอย่างมีดังนี้ บรรดาชั้นห้า ชั้นห้าเท่าไรเป็นกุศล เท่าไรเป็นอกุศล เท่าไรเป็น อัพยาทุก ฯลฯ เท่าไรเป็นเหตุให้สัตว์ร้องไห้ เท่าไรไม่เป็นเหตุให้สัตว์ร้องไห้ รูปชั้นเป็นอัพยาทุก ชั้นที่เป็นกุศลก็มี ที่เป็นอกุศลก็มี ที่เป็นอัพยาทุกก็มี ฯลฯ ดังนี้เป็นต้น^{๑๐}

ชั้น ๕ เป็นได้ทั้งกุศลและอกุศล กล่าวคือเป็นได้ทั้งบุญทั้งบาป การที่บุคคลจะก้าวข้ามทุกข์ได้จะต้องก้าวข้ามชั้น ๕ คือไม่ยึดติดในชั้น ๕ ดังนั้นการที่จะถอนทวิฏฐิเจตสิกได้ต้องถอนที่ชั้น ๕ เพราะทวิฏฐิเจตสิกเกิดที่ชั้น ๕ ในจำนวนทั้ง ๕ ชั้นนั้น รูปชั้น เป็นส่วนของร่างกาย ส่วนชั้นทั้ง ๔ เป็นส่วนของจิตใจ(นามชั้น) ในส่วนของจิตใจประกอบด้วย ๒ ส่วนคือ ส่วนที่เป็นจิต และส่วนที่เป็นเจตสิก(ธรรมที่เกิดกับจิต) เจตสิกมีทั้งหมด ๕๒ สภาวะส่วนที่เป็นเวทนาชั้นคือ เวทนาเจตสิก สัญญาชั้น คือสัญญาเจตสิก สังขารชั้น คือเจตสิก ๕๐ สภาวะ รายละเอียดเกี่ยวกับเจตสิกมีปรากฏในคัมภีร์อภิธรรมมัตถสังคหะดังนี้ลักษณะของเจตสิกมี ๔ ประการคือ ๑.ประกอบกับจิต มีความเกิดขึ้นพร้อมกับจิต ๒.มีความดับพร้อมกับจิต ๓.มีอารมณ์เดียวกับจิต ๔. มีวัตถุเดียวกับจิต เรียกว่าเจตสิก^{๑๑} รายละเอียดของเจตสิก ๕๒ ที่เป็น เวทนาชั้น สัญญาชั้นและส่วนของสังขารชั้น แบ่งออกเป็น ๓ กลุ่ม คือ

๑. อัญญาสมานาเจตสิก ๑๓ ดวง

- (๑) ผัสสะ ธรรมชาติที่ถูกต้องอารมณ์
- (๒) เวทนา ธรรมชาติที่เสวยรสแห่งอารมณ์
- (๓) สัญญา ธรรมชาติที่จำอารมณ์
- (๔) เจตนา ธรรมชาติที่กระตุ้นสัมปยุตธรรมให้คิดในอารมณ์

^{๑๐} อภิ. วิ. (ไทย) ๓๕ / ๓๒-๑๕๐ / ๑๗ - ๑๕๑.

^{๑๑} พระอรุณธรรมาจารย์, อภิธรรมมัตถสังคหะและอภิธรรมมัตถวิภาวิณีฎีกา, แปลโดยมูลนิธิภูมิพล, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มูลนิธิภูมิพล, ๒๕๔๖), หน้า ๑๒๔ - ๑๒๗.

(๕) เอกัคตา ธรรมชาติที่ทำให้จิตมีอารมณ์แน่วแน่
 (๖) ชีวิตินทรีย์ ธรรมชาติที่เป็นใหญ่ในการเลี้ยงรักษาธรรมที่เกิดร่วมกับตนให้
 เป็นอยู่ได้

(๗) มนสิการ ธรรมชาติที่ทำให้นามธรรม ที่เกิดร่วมกับตนมุ่งตรงต่ออารมณ์
 เจตสิก ๗ ดวงดังกล่าวมานี้ ชื่อว่า สัพพจิตตสธารณะ ทัวไปแกจิตทุกดวง

- (๑) วิตก ธรรมชาติที่ยกนามธรรมที่เกิดร่วมกับตนไว้ในอารมณ์
- (๒) วิจาร ธรรมที่พิจารณาอารมณ์ ติดตามวิตกนั้น
- (๓) อธิโมกข์ ธรรมชาติที่ตัดสินอารมณ์ ได้เด็ดขาด
- (๔) วิริยะ ธรรมชาติที่อาจหาญ พยุงธรรมที่เกิดร่วมกับตน มิให้ทอดลอย
- (๕) ปิติ ธรรมชาติที่อิ่มใจในอารมณ์ที่ได้
- (๖) ฉันทะ ธรรมชาติที่พอใจในอารมณ์

เจตสิก ๖ ดวง ดังกล่าวนี้นี้ ชื่อว่า ปกิณกะ ประกอบกับจิตได้เป็นบางดวงไม่ทั่วไป
 เจตสิกทั้ง ๑๓ ดวง ดังกล่าวนี้นี้ ชื่อว่าอัญญสมานา คือ ประกอบเข้าได้กับธรรมอื่น ๆ ทั้งกุศล
 อกุศล และอัปายกฤตทั่วไป^{๑๒} อกุศลเจตสิก ๑๔ ดวง

- (๑) โมหะ ธรรมชาติที่หลงอยู่ในอารมณ์ ปกปิดสภาวะความเป็นจริงแห่งอารมณ์
- (๒) อหิริกะ ธรรมชาติที่ไม่เกลียดบาปมีกายทุจริตเป็นต้น
- (๓) อนัตตปปะ ธรรมชาติที่ไม่กลัวบาปมีกายทุจริตเป็นต้น
- (๔) อุทธัจจะ ธรรมชาติที่ฟุ้งซ่านในอารมณ์
- (๕) โลภะ ธรรมชาติที่อยากได้ติดในอารมณ์
- (๖) ทิฏฐิ ธรรมชาติที่เห็นผิด ละสภาวะตามเป็นจริงแห่งอารมณ์ ยึดถือตามความไม่จริง
- (๗) มานะ ธรรมชาติที่ถือตัวว่า เราดีกว่าเขาเป็นต้น
- (๘) โทสะ ธรรมชาติที่ประทุษร้ายหยาบคาย
- (๙) อีสสา ธรรมชาติที่ริษยาสมบัติของผู้อื่น
- (๑๐) มัจฉริยะ ธรรมชาติที่หวงแหนเหนียวแน่นสมบัติของตน
- (๑๑) กุกกุจจะ ธรรมชาติที่เดือดร้อน
- (๑๒) ถีนะ ธรรมชาติที่ทำให้จิตทอดลอย ไม่ให้อาจหาญ
- (๑๓) มิตตะ ธรรมชาติที่ทำให้เจตสิกธรรมที่เกิดกับตนทอดลอยไม่อาจหาญ
- (๑๔) วิจิกิฉา ธรรมชาติที่ลังเลในอารมณ์ตัดสินไม่ได้ เจตสิก ๑๔ ดวง ดังกล่าวนี้นี้ ชื่อ

ว่า อกุศล โสภณเจตสิก ๒๕ ดวงคือ

^{๑๒} พระอนุรุทธาจารย์, อภิธัมมัตถสังคหะและอภิธัมมัตถวินิฎฐิกา, แปลโดยมูลนิธิภูมิพโล, หน้า

- (๑) ศรัทธา ธรรมชาติที่เชื่อเลื่อมใสในอารมณ์ และทำให้สัมปยุตธรรมเลื่อมใส
- (๒) สติ ธรรมชาติที่ระลึกได้ในอารมณ์ และทำให้สัมปยุตธรรมระลึกได้
- (๓) หิริ ธรรมชาติที่ละอายรังเกียจบาป มีกายทุจริตเป็นต้น
- (๔) โอตตัปปะ ธรรมชาติที่เกรงกลัวบาป มีกายทุจริตเป็นต้น
- (๕) อโลกะ ธรรมชาติที่เป็นข้าศึกต่อโลภะไม่ติดในอารมณ์
- (๖) โอทสะ ธรรมชาติที่เป็นข้าศึกต่อโทสะเป็นความไม่ดุร้าย
- (๗) ตัตรมัชฌัตตตา ธรรมชาติที่ทำให้สัมปยุตธรรมวางเฉยในอารมณ์
- (๘) กายปัสสัทธิ ได้แก่ ความสงบกาย
- (๙) จิตปัสสัทธิ ได้แก่ ความสงบจิต
- (๑๐) กายลหุตา ได้แก่ ความเบาแห่งกาย
- (๑๑) จิตลหุตา ได้แก่ ความเบาแห่งจิต
- (๑๒) กายมุทุตา ได้แก่ ความอ่อนแห่งกาย
- (๑๓) จิตมุทุตา ได้แก่ ความอ่อนแห่งจิต
- (๑๔) กายกัมมัญญูตา ได้แก่ ความสำเร็จประโยชน์ในการงานแห่งกาย
- (๑๕) จิตกัมมัญญูตา ได้แก่ ความสำเร็จประโยชน์ในการงานแห่งจิต
- (๑๖) กายปาคุญญูตา ได้แก่ ความคล่องแคล่วแห่งกาย
- (๑๗) จิตปาคุญญูตา ได้แก่ ความคล่องแคล่วแห่งจิต
- (๑๘) กายชุกตา ได้แก่ ความตรงแห่งกาย
- (๑๙) จิตชุกตา ได้แก่ ความตรงแห่งจิต

เจตสิก ๑๙ ดวง ดังกล่าวนี้นี้ ชื่อว่า โสภณสาธารณะ แปลว่า ทัวไปแกโสภณจิตทุกดวง

- (๑) สัมมามวาจา ได้แก่ วาจาที่เป็นเหตุพูดชอบ คือ เว้นจากวจีทุจริต ๔
- (๒) สัมมากัมมันตะ ได้แก่ การงานชอบ คือ เว้นจากกายทุจริต ๓
- (๓) สัมมาอาชีวะ ได้แก่ ความเลี้ยงชีพชอบ คือ เว้นจากมิจฉาชีพ

เจตสิก ๓ ดวง ชื่อว่า วิริติ

- (๑) กรุณา ธรรมชาติที่มีสัตว์หาประมาณมิได้เป็นอารมณ์ แล้วสงสารคิดช่วยให้เขาพ้น

ทุกข์

- (๒) มุทิตา ธรรมชาติที่มีสัตว์หาประมาณมิได้เป็นอารมณ์ แล้วพลอยยินดีสมบัติของ

ผู้อื่น

เจตสิก ๒ ดวง ชื่อว่า อัปมัญญา แปลว่า มีสัตว์หาประมาณมิได้เป็นอารมณ์

ปัญญินทรีย์ คือ อโมหะ อันหยั่งรู้ลักษณะเป็นอนิจลักษณะเป็นต้นและเป็นใหญ่ในการ
หยั่งรู้สภาวะตามความเป็นจริง

ด้วยทั้งหมดรวมเป็น ๒๕ ดวง ชื่อว่า โสภณะ คือ เป็นเจตสิกที่ตีสงาม ประกอบเข้าใน โสภณจิต ^{๑๓}

ในจำนวนทั้ง ๕๒ นี้เป็น เวทนาเจตสิกเป็นเวทนาชั้น สัญญาเจตสิกเป็นสัญญาชั้น เจตสิก ๕๐ เป็นสังขารชั้น จำนวนเจตสิกที่เป็นสังขารชั้นมีเป็นจำนวนมาก และมีทั้งฝ่ายดี ฝ่ายไม่ดี และ ฝ่ายกลาง ๆ

กลุ่มสังขารชั้นที่เป็นกลางมีทั้งหมด ๑๑ สภาวะคือ (๑) ผัสสะ (๒) เอกัคตา (๓) ขีวิตินทรีย์ (๔) มนสิการ (๕) วิตก (๖) วิจารณ์ (๗) อธิโมกข์ (๘) วิริยะ (๙) ปีติ (๑๐) ฉันทะ สังขารชั้นฝ่ายไม่ดีมีทั้งหมด ๑๔ คือ (๑) โมหะ (๒) อหิริกะ (๓) อโนตตปปะ (๔) อุทธัจจะ (๕) โลภะ (๖) ทิฏฐิ (๗) มานะ (๘) โทสะ (๙) อิสสา (๑๐) มัจฉริยะ (๑๑) กุกกัจจะ (๑๒) ถีนะ (๑๓) มิตทธะ (๑๔) วิจิกิจฉา

สังขารชั้นฝ่ายดีมีทั้งหมด ๒๕ คือ

๑.ศรัทธา ๒.สติ ๓.hiri ๔.โอตตปปะ ๕.อโลภะ ๖.อโทสะ ๗.ตัตถมัมหมัตตตตต ๘.กายปัสสัทธิ ๙.จิตปัสสัทธิ ๑๐.กายลหุตา ๑๑.จิตตลหุตา ๑๒.กายมุกตา ๑๓.จิตตมุกตา ๑๔.กายกัมมัณญุตตา ๑๕.จิตตกัมมัณญุตตา ๑๖.กายปาคุญญุตตา ๑๗.จิตตปาคุญญุตตา ๑๘.กายชุกตา ๑๙.จิตตชุกตา ๒๐.สัมมาวาจา ๒๑.สัมมากัมมันตะ ๒๒.สัมมาอาชีวะ ๒๓.กรรณา ๒๔.มูทิตา ๒๕.ปัญญินทรีย์

ทิวฐิเจตสิก เป็นสังขารชั้นฝ่ายไม่ดี การที่จะถอนทิวฐิเจตสิกได้นั้นต้องใช้กลุ่มสังขารชั้นฝ่ายที่เป็นกลาง ๑๑ สภาวะและสังขารชั้นฝ่ายดี ๒๕ สภาวะเป็นสภาวะถอนคือปัญญาเจตสิก เกิดขึ้นในจิตพร้อมด้วยกลุ่มธรรมดังกล่าวมาแล้วเป็นสภาวะถอน เนื่องจากทิวฐิเจตสิกเป็นชั้นที่เป็นส่วนหนึ่งในการดำรงชีวิต ในขณะที่เดียวกันในสังขารชั้นก็มีกลุ่มธรรมที่ถอนทิวฐิเจตสิก กล่าวคือใช้สังขารชั้นฝ่ายดีถอนสังขารชั้นฝ่ายไม่ดี ถอนทิวฐิเจตสิกด้วยปัญญาเจตสิกทั้งทิวฐิเจตสิกและปัญญาเจตสิกต่างก็เกิดอยู่ในร่างกายมนุษย์ ที่สำคัญชั้นทั้ง ๕ นั้นเป็นสิ่งที่พระพุทธเจ้าตรัสเรียกว่าโลกตั้งข้อความดังนี้ “เราบัญญัติโลก ความเกิดแห่งโลก ความดับแห่งโลก และข้อปฏิบัติ ที่ให้ถึงความดับแห่งโลก ในร่างกายที่มีประมาณวาหนึ่ง มีสัญญา มีใจนี้เอง” ^{๑๔} จากพระพุทธพจน์นี้จะเห็นได้ว่ามนุษย์จะต้องหันมาศึกษาตนเองจึงจะถอนทิวฐิเจตสิกได้ ที่สำคัญคือการไม่ยึดติดในชั้นทั้ง ๕ ในพระไตรปิฎกปรากฏข้อความที่เกี่ยวกับการถอน ทิวฐิเจตสิก หรือสัkkายทิวฐิ ดังนี้

การที่จะถอนทิวฐิเจตสิกให้ออกไปจากจิตใจนั้น บุคคลต้องสนใจในการสนทนารับฟังความคิดเห็นที่ถูกต้องจากบุคคลที่เป็นนักปราชญ์ทางพระพุทธศาสนาที่มีความรู้ความสามารถทาง

^{๑๓} พระอรุณธรรมาจารย์, อภิธัมมัตถสังคหะและอภิธัมมัตถวิภาวินีฎีกา, แปลโดยมูลนิธิภูมิพล, หน้า ๑๒๓.

^{๑๔} ส.ส. (ไทย) ๑๕ / ๑๐๗ / ๑๒๐.

ปริยัติ (การศึกษาพระพุทธพจน์) การปฏิบัติ (การเจริญวิปัสสนา) ปฏิเวธ (ความรู้ที่เกิดจากการบรรลุธรรม) ในพระไตรปิฎกปรากฏหลักการของกระบวนการถอนทิวฏฐิเจตสิกดังนี้

๑. ได้สดับ
๒. ได้เห็นพระอริยะ
๓. ฉลาดในธรรมของพระอริยะ
๔. ได้รับการแนะนำในธรรมของพระอริยะ
๕. ได้เห็นสัตว์บุรุษ
๖. ฉลาดในธรรมของสัตว์บุรุษ
๗. ได้รับการแนะนำในธรรมของสัตว์บุรุษ
๘. ไม่พิจารณาเห็นรูปโดยความเป็นอัตตา
๙. ไม่พิจารณาเห็นอัตตว่ามีรูป
๑๐. ไม่พิจารณาเห็นรูปในอัตตา
๑๑. ไม่พิจารณาเห็นอัตตาในรูป
๑๒. ไม่พิจารณาเห็นเวทนาโดยความเป็นอัตตา
๑๓. ไม่พิจารณาเห็นอัตตว่ามีเวทนา
๑๔. ไม่พิจารณาเห็นเวทนาในอัตตา
๑๕. ไม่พิจารณาเห็นอัตตาในเวทนา
๑๖. ไม่พิจารณาเห็นสัญญาโดยความเป็นอัตตา
๑๗. ไม่พิจารณาเห็นอัตตว่ามีสัญญา
๑๘. ไม่พิจารณาเห็นสัญญาในอัตตา
๑๙. ไม่พิจารณาเห็นอัตตาในสัญญา
๒๐. ไม่พิจารณาเห็นสังขารโดยความเป็นอัตตา
๒๑. ไม่พิจารณาเห็นอัตตว่ามีสังขาร
๒๒. ไม่พิจารณาเห็นสังขารในอัตตา
๒๓. ไม่พิจารณาเห็นอัตตาในสังขาร
๒๔. ไม่พิจารณาเห็นวิญญาณโดยความเป็นอัตตา
๒๕. ไม่พิจารณาเห็นอัตตว่ามีวิญญาณ
๒๖. ไม่พิจารณาเห็นวิญญาณในอัตตา
๒๗. ไม่พิจารณาเห็นอัตตาในวิญญาณ^{๑๕}

^{๑๕} ม.อ. (ไทย) ๑๔ / ๘๗ / ๑๐๐.

จากพระพุทธรูปนี้ทำให้ทราบว่ากระบวนการถอนทิวทัศน์เจตสิกมีทั้งหมด ๒๗ ข้อ และต้องถอนด้วยขั้น ๕ เท่านั้น โดยให้มองร่างกายอวัยวะในร่างกายหรือสิ่งที่ประกอบกันเป็นร่างกาย เช่น ตา ขา แขน หู จมูก ลิ้น ผม ฟัน เป็นต้น ไม่ใช่สิ่งที่เที่ยงแท้ถาวร ไม่หยุดนิ่ง จะต้องเปลี่ยนแปลง ไม่ยั่งยืนผันแปรไปเพราะความหนาวความร้อน ความกระหาย ความหิวที่กระทบกับร่างกาย ท้ายที่สุดร่างกายนี้ก็ต้องเสื่อมสลายไปตามธรรมชาติ ให้พิจารณาตามความเป็นจริงในสิ่งที่มันเป็น รู้เท่าทันและอยู่กับปัจจุบัน ตลอดจนพิจารณาสิ่งแวดล้อมที่อยู่รอบๆตัวเหมือนพิจารณาร่างกาย ทั้งความเป็นอัตตา ในรูปร่าง ไม่ยึดมั่นในร่างกายและความรู้สึกนึกคิดว่าเป็นเรา ไม่ยึดมั่นในปฏิกิริยาความรู้สึกต่างๆเช่น ในยามมีความชื่นชมโสมนัส ปิติยินดี หรือมีความทุกข์ทางใจ ทุกข์ทางกาย หรือมีความรู้สึกไม่ยินดียินร้าย เฉยๆ สภาวะเหล่านี้ไม่เที่ยงแท้ ไม่หยุดนิ่ง คงหมุนเวียนเปลี่ยนความรู้ไปเรื่อยๆ หรือความจำได้ หมายถึงรู้ในสิ่งต่างๆบุคคลต่างๆสถานที่ต่างๆสิ่งสิ่งแวดล้อมต่างๆ ความจำเหล่านี้ไม่เที่ยงแท้ถาวร ที่สำคัญคือ สังขาร การปรุงแต่งทั้งดีและไม่ดี ไม่เที่ยงแท้ถาวร ท้ายที่สุดคือ การคิดอารมณ์ การรับอารมณ์ การรู้อารมณ์ ซึ่งเป็นหน้าที่ของวิญญาณ ก็มีลักษณะไม่คงทนอยู่ในสภาพเดิมคงเปลี่ยนแปลงทำงานอยู่ตลอดเวลา การที่จะถอนทิวทัศน์เจตสิกได้นั้นต้องรอบรู้ขั้น ๕ โดยไม่เข้าไปยึดติด และมีความที่อธิบายเกี่ยวกับขั้น ๕ ดังนี้ “พิจารณาเห็นรูปว่า ‘นั่นไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นนั่น นั่นไม่ใช่อัตตาของเรา’ พิจารณาเห็นเวทนาว่า ‘นั่นไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นนั่น นั่นไม่ใช่อัตตาของเรา’ พิจารณาเห็นสัญญาว่า ‘นั่นไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นนั่น นั่นไม่ใช่อัตตาของเรา’ พิจารณาเห็นสังขารทั้งหลายว่า ‘นั่นไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นนั่น นั่นไม่ใช่อัตตาของเรา’ พิจารณาเห็นรูปที่เห็นแล้ว เสียงที่ฟังแล้ว อารมณ์ที่ทราบแล้ว ธรรมารมณ์ที่รู้แจ้งแล้ว ถึงแล้ว แสวงหาแล้ว ใคร่ครวญแล้วด้วยใจว่า ‘นั่นไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นนั่น นั่นไม่ใช่อัตตาของเรา’ พิจารณาทิวทัศน์ฐานที่เป็นไปว่า ‘นั่นโลก นั่นอัตตา เรานั้นตายแล้ว จักเที่ยง ยังยืน คงที่ ไม่มีความแปรผันเป็นธรรมดา จักดำรงอยู่ เทียบเท่าสิ่งคงที่อย่างนั้นแล’ ว่า ‘นั่นไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นนั่น นั่นไม่ใช่อัตตาของเรา’ อริยสาวกนั้นพิจารณาเห็นอยู่อย่างนี้ ย่อมไม่สะดุ้งในเมื่อไม่มีเหตุน่าสะดุ้ง คือ ภัยและตณหา”^{๑๖}

นอกจากนั้นยังพบข้อความที่ให้ถอนความยึดมั่นถือมั่นในขั้น ๕ เป็นข้อความที่ถามตอบระหว่างพระพุทธเจ้าและภิกษุ ดังนี้ “เธอทั้งหลายเข้าใจความข้อนั้นว่าอย่างไร รูปเที่ยง หรือไม่เที่ยง” “ไม่เที่ยง พระพุทธเจ้าข้า” “สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์ หรือเป็นสุข” “เป็นทุกข์ พระพุทธเจ้าข้า” “สิ่งใดไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรผันเป็นธรรมดา ควรหรือที่จะพิจารณาเห็นสิ่งนั้นว่า นั่นของเรา เราเป็นนั่น นั่นเป็นอัตตาของเรา” “ข้อนั้นไม่ควรเลย พระพุทธเจ้าข้า” “เธอทั้งหลายเข้าใจความข้อนั้นว่าอย่างไร เวทนา ...สัญญา ... สังขาร ...วิญญาณเที่ยง หรือไม่เที่ยง” “ไม่เที่ยง พระพุทธเจ้าข้า” “สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์ หรือเป็นสุข” “เป็นทุกข์ พระพุทธเจ้าข้า” “สิ่งใดไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรผันเป็นธรรมดา ควรหรือที่จะพิจารณาเห็นสิ่งนั้นว่า ‘นั่นของเรา เราเป็นนั่น นั่นเป็นอัตตา

^{๑๖} ม.ม. (ไทย) ๑๒ / ๒๔๑ / ๒๕๗.

ของเรา” ภิกษุทั้งหลายกราบทูลว่า “ซื่อนั้นไม่ควรเลย พระพุทธเจ้าข้า” พระผู้มีพระภาคตรัสว่า “ภิกษุทั้งหลาย เพราะเหตุนั้น รู้อย่างใดอย่างหนึ่งทั้งที่เป็นอดีต อนาคต และปัจจุบัน ภายในหรือภายนอก หยาบหรือละเอียด เลวหรือประณีต ไกลหรือใกล้ก็ตาม เธอทั้งหลายควรเห็นรูปทั้งปวงตามความเป็นจริง ด้วยปัญญาอันชอบอย่างนี้ว่า ‘นั่นไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นนั่น นั่นไม่ใช่อัตตาของเรา’ เวทนาอย่างใดอย่างหนึ่ง ... สัญญาอย่างใดอย่างหนึ่ง ... สังขารเหล่าใดเหล่าหนึ่ง ... วิญญาณอย่างใดอย่างหนึ่ง ทั้งที่เป็นอดีต อนาคต และปัจจุบัน ภายในหรือภายนอก หยาบหรือละเอียด เลวหรือประณีต ไกลหรือใกล้ก็ตาม เธอทั้งหลายควรเห็นวิญญาณทั้งปวงตามความเป็นจริง ด้วยปัญญาอันชอบอย่างนี้ว่า ‘นั่นไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นนั่น นั่นไม่ใช่อัตตาของเรา’^{๑๗}

การถอนทวิภูติเจตสิกต้องถอนที่ชั้น ๕ เท่านั้น เพราะชั้น ๕ คือแกนของชีวิต ทวิภูติเจตสิกเป็นสภาวะที่เกิดขึ้นกับจิตทำให้จิตมีอาการยึดมั่นถือมั่นในปรากฏการณ์ที่เกิดอยู่ในร่างกาย ดังเช่น ความรู้สึกดีใจ เสียใจ เฉยๆ ความจำได้หมายรู้สรรพสิ่งต่างๆ ในโลก การปรุงแต่งคิดดีหรือการปรุงแต่งคิดไม่ดี ความประพฤติดีหรือไม่ดี การรับรู้อารมณ์ทั้งดีและไม่ดี ทั้งหมดนี้อยู่ที่ชั้น ๕ เท่านั้น ดังนั้นต้องใช้ปัญญาที่เป็นสังขารชั้น ๕ เข้าทำลายทวิภูติเจตสิก ให้รู้เท่านั้นชั้น ๕ และสิ่งแวดล้อมชั้น ๕ ที่เกิดขึ้นและแทรกอยู่ในการดำเนินชีวิตของเรา ที่ทำให้สรรพสัตว์ต้องประสบกับอาการทั้งดีใจและเสียใจ อาการสุข อาการทุกข์

๓.๒ กระบวนการถอนทวิภูติเจตสิกด้วยอายตนะ ๑๒

กล่าวได้ว่าอายตนะเป็นเครื่องมือให้สรรพสัตว์ได้รับรู้ถึงสิ่งที่เข้าไปภายในและภายนอกตนเอง การที่สรรพสัตว์ได้เห็นสิ่งที่สวยงาม ไม่สวยงาม ชอบใจ ไม่ชอบใจ สิ่งมีชีวิต สิ่งไม่มีชีวิต มนุษย์ รูปร่าง สีสันแตกต่าง หรือสัตว์ชนิดต่างๆ หรือได้ยินเสียงไพเราะ ไม่ไพเราะ เสียงสนทนา เสียงร้องเพลงภาษาต่างๆ เสียงดนตรีชนิดต่างๆ เสียงคำ กล่าวโทษ กล่าวประทุษร้าย หรือได้กลิ่นดี กลิ่นไม่ดี กลิ่นหอมชนิดต่างๆ กลิ่นไม่ดีชนิดต่างๆ หรือ ได้ลิ้มรสที่ดี ไม่ดีชนิดต่างๆ หรือสัมผัสเย็น ร้อน อ่อน แข็ง หย่อน ตึง ชนิดต่างๆ หรือนึกคิดดีและไม่ดี ความคิดสร้างสรรค์ ความคิดทำลาย ความคิดที่มีปัญญา ความคิดที่ไม่มีปัญญา ความคิดเมตตา ความคิดกรุณา ความคิดมูทิตา ความคิดวางเฉยเป็นต้น เพราะอาศัยอายตนะ ที่เรียกว่าแดนเชื่อมต่อ

อายตนะมีทั้งหมด ๑๒ ได้แก่ ๑. จักขายตนะ ๒. รูปายตนะ ๓. โสตายตนะ ๔. สัททายตนะ ๕. ฆานายตนะ ๖. คันธายตนะ ๗. ชิวหายตนะ ๘. รสายตนะ ๙. กายายตนะ ๑๐. โผฏฐัพพายตนะ ๑๑. มนายตนะ ๑๒. ัมมายตนะ มีรายละเอียดดังนี้

๑. จักขายตนะ หมายถึง จักขุใดเป็นปสาทรูป อาศัยมหาภูตรูป ๔ เป็นรูปที่เห็นไม่ได้ แต่กระทบได้

^{๑๗} ม.ม. (ไทย) ๑๒ / ๒๔๔ / ๒๖๐.

๒. โสตายตนะ หมายถึง โสตะใดเป็นปสาทรูป อาศัยมหาภูตรูป ๔ เป็นรูปที่เห็นไม่ได้แต่กระทบได้

๓. ฆานายตนะ หมายถึง ฆานะใดเป็นปสาทรูป อาศัยมหาภูตรูป ๔ เป็นรูปที่เห็นไม่ได้แต่กระทบได้

๔. ชิวหายตนะ หมายถึง ชิวหาใดเป็นปสาทรูป อาศัยมหาภูตรูป ๔ เป็นรูปที่เห็นไม่ได้แต่กระทบได้

๕. กายายตนะ หมายถึง กายใดเป็นปสาทรูป อาศัยมหาภูตรูป ๔ เป็นรูปที่เห็นไม่ได้แต่กระทบได้

๖. มนายตนะ หมายถึง มนายตนะที่สัมปยุตด้วยผัสสะ มนายตนะ ได้แก่ มนายตนะที่มีเหตุก็มี ที่ไม่มีเหตุก็มี มนายตนะที่เป็นกุศลก็มี ที่เป็นอกุศลก็มีที่เป็นอัปยากฤตก็มี ฯลฯ

๗. รূปายตนะ หมายถึง รূปใดเป็นสีต่าง ๆ อาศัยมหาภูตรูป ๔ เป็นรูปที่เห็นได้และกระทบได้ เช่นสีเขียว สีเหลือง สีแดง สีขาว สีดำ ฯลฯ

๘. สัททายตนะ หมายถึง เสียงใดอาศัยมหาภูตรูป ๔ เป็นรูปที่เห็นไม่ได้แต่กระทบได้ เช่น เสียงกลอง เสียงตะโพน เสียงสังข์ เสียงบันฑาะว เสียงขับร้อง เสียงประโคม เสียงกรับ เสียงปรบมือ เสียงร้องของสัตว์ เสียงกระทบกันแห่งธาตุ เสียงลม เสียงน้ำ เสียงมนุษย์เสียงอมมนุษย์หรือเสียงแม่อื่นใด อาศัยมหาภูตรูป ๔ เป็นรูปที่เห็นไม่ได้แต่กระทบได้มีอยู่ เช่น บุคคลเคยกัง กำลึงฟัง จักฟัง หรือฟังฟังเสียงใด ที่เห็นไม่ได้แต่กระทบได้

๙. คันธายตนะ หมายถึง กลิ่นใดอาศัยมหาภูตรูป ๔ เป็นรูปที่เห็นไม่ได้แต่กระทบได้ เช่น กลิ่นรากไม้ กลิ่นแก่นไม้ กลิ่นเปลือกไม้ กลิ่นใบไม้ กลิ่นดอกไม้ กลิ่นผลไม้ กลิ่นบูด กลิ่นเน่า กลิ่นหอม กลิ่นเหม็น หรือกลิ่นแม่อื่นใด อาศัยมหาภูตรูป ๔ เป็นรูปที่เห็นไม่ได้แต่กระทบได้มีอยู่ เช่น บุคคลเคยกดม กำลึงดม จักดม หรือฟังดมกลิ่นใดที่เห็นไม่ได้แต่กระทบได้ ด้วยฆานะที่เห็นไม่ได้แต่กระทบได้

๑๐. รสายตนะ หมายถึง รสใดอาศัยมหาภูตรูป ๔ เป็นรูปที่เห็นไม่ได้แต่กระทบได้ เช่น รสรากไม้ รสลำต้น รสเปลือกไม้ รสใบไม้ รสดอกไม้ รสผลไม้ รสเปรี้ยว หวาน ขม เผ็ด เค็ม ชื่น เผื่อน ผาด อร่อย ไม่อร่อย หรือรสแม่อื่นใดอาศัยมหาภูตรูป ๔ เป็นรูปที่เห็น ไม่ได้แต่กระทบได้มีอยู่ เช่น บุคคลเคยกลิ้ม กำลึงลิ้ม จักลิ้ม หรือฟังลิ้มรสใดที่เห็นไม่ได้แต่กระทบได้ ด้วยชีวหาที่เห็นไม่ได้แต่กระทบได้ เรียกว่ารสายตนะ

๑๑. โผฏฐัพพายตนะหมายถึง ปฐวีธาตุ เตโชธาตุ วาโยธาตุ ที่แข็ง อ่อน ละเอียด หยาบ มีสัมผัสเป็นสุข มีสัมผัสเป็นทุกข์ หนัก เบา เช่น บุคคลเคยกถูกต้อง กำลึงถูกต้องจักถูกต้อง หรือฟังถูกต้องโผฏฐัพพะใดที่เห็นไม่ได้แต่กระทบได้

๑๒. ัมมายนะ หมายถึง เวทนาขันธ สัญญาขันธ และสังขารขันธ รูปที่เห็นไม่ได้และ
กระทบไม่ได้ เป็นต้น^{๑๘}

กล่าวโดยสรุปอายตนะก็คือร่างกายและจิตใจพร้อมทั้งสิ่งที่อยู่ภายนอกร่างกาย
พระพุทธเจ้าตรัสถึงความสำคัญของอายตนะโดยอุปมาว่าเป็นประตูเมืองความว่าเมืองได้แก่กาย ซึ่ง
ประกอบขึ้นจากมหาภูตรูป ๔ เกิดจากมารดาบิดาเจริญวัยเพราะข้าวสุก และขนมกุมมาสไม่เที่ยงแท้
องอบต้องนวด เพ็น มีอันแตกกระจัดกระจายไปเป็นธรรมดา มี ๖ ประตูได้แก่อายตนะภายใน ๖, นาย
ประตูได้แก่สติ, ราชทูต ๒ นาย มีราชการด่วน ได้แก่สมณะและวิปัสสนา, เจ้าเมืองได้แก่วิญญาน, ทาง
สี่แยกกลางเมืองได้แก่มหาภูตรูป ๔ คือ (๑) ปฐวีธาตุธาตุดิน (๒) อาโปธาตุธาตุน้ำ (๓) เตโชธาตุธาตุไฟ
(๔) วาโยธาตุธาตุลม, พระราชสาส์นตามความเป็นจริงได้แก่นิพพาน, ตามทางที่ตนมาได้แก่อริยมรรคมี
องค์ ๘^{๑๙}

การถอนทิวจิตเสกโดยผ่านทางอายตนะคือการพิจารณาอายตนะโดยความไม่เที่ยงเป็น
ทุกข์ เป็นอนัตตา ในอัมมัตตานิจจสูตร อัมมัตตทุกขสูตร และอัมมัตตานัตตสูตร มีข้อความที่
พระพุทธเจ้าได้ตรัสสอนให้พิจารณาอายตนะทั้งหลายโดยความไม่เที่ยง ทนอยู่ในสภาพเดิมไม่ได้
บังคับบัญชาไม่ได้มีข้อความสรุปว่า “อายตนะภายในไม่เที่ยง เป็นทุกข์เป็นอนัตตา ตรัสสอนให้
พิจารณาด้วยปัญญาอันชอบตามความ เป็นจริงว่า อายตนะภายในไม่เที่ยง เป็นทุกข์เป็นอนัตตา เพื่อ
ให้เกิดความเบื่อหน่ายคลายกำหนดและหลุดพ้น”^{๒๐} ในพาหิรานิจจสูตรพาหิรทุกขสูตรและพาหิ
รานัตตสูตรมีข้อความว่า “อายตนะ ภายนอกไม่เที่ยงเป็นทุกข์เป็นอนัตตาตรัสสอนให้พิจารณาด้วย
ปัญญาอันชอบตามความเป็นจริงว่า อายตนะภายนอกไม่เที่ยง เป็นทุกข์เป็นอนัตตา เพื่อให้เกิดความ
เบื่อหน่ายคลายกำหนดและหลุดพ้น”^{๒๑} ในอัมมัตตานิจจาตัตตานาคตสูตร อัมมัตตทุกขาตัตตานาคต
สูตร และอัมมัตตานัตตาตัตตานาคตสูตร มีข้อความสรุปว่า “อายตนะภายในทั้งที่เป็นอดีตและอนาคต
ไม่เที่ยง เป็นทุกข์เป็นอนัตตาตรัสสอนว่าอายตนะภายในที่เป็นอดีตและอนาคตไม่เที่ยงเป็นทุกข์
เป็นอนัตตา”^{๒๒} ในพาหิรานิจจาตัตตานาคตสูตร พาหิรทุกขาตัตตานาคตสูตร และพาหิรานัตตาตัตตา
นาคตสูตร มีเนื้อความว่า “อายตนะภายนอกทั้งที่เป็นอดีตและอนาคตไม่เที่ยง เป็นทุกข์และเป็น
อนัตตาตรัสสอน ว่าอายตนะภายนอก ที่เป็นอดีตและอนาคตไม่เที่ยง เป็นทุกข์เป็นอนัตตา ภิกษุ
ทั้งหลายอริยสาวกผู้ได้สดับเห็นอยู่อย่างนี้ย่อมไม่เื่อยไยใน อายตนะภายใน-ภายนอกทั้งที่เป็นอดีตและ
อนาคตย่อมปฏิบัติเพื่อความเบื่อหน่ายเพื่อคลายกำหนดเพื่อดับธรรมารมณที่เป็นปัจจุบัน”^{๒๓}

^{๑๘} อภิ. วิ. (ไทย) ๓๕ / ๑๕๕ - ๑๗๐ / ๑๑๒ - ๑๑๙.

^{๑๙} ส.สพ. (ไทย) ๑๘ / ๒๔๕ / ๒๕๕

^{๒๐} ส.สพ. (ไทย) ๑๘ / ๑ - ๓ / ๑ - ๔.

^{๒๑} ส.สพ. (ไทย) ๑๘ / ๔-๖ / ๔ - ๖

^{๒๒} ส.สพ. (ไทย) ๑๘ / ๗-๙ / ๖ - ๘.

^{๒๓} ส.สพ. (ไทย) ๑๘ / ๑๐ - ๑๒ / ๘ - ๑๐.

การถอนทิวฏฐิเจตสิกด้วยอายตนะ ๑๒ ต้องพิจารณาอายตนะทั้งหมดโดยหลักไตรลักษณ์ ให้พิจารณาว่า ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส อารมณ์ทางใจ ไม่เที่ยง แปรปรวน ตา คู่ กับ รูป การเห็นบุคคลหญิงชายหรือสิ่งของภายนอกไม่ว่าจะเป็นเครื่องประดับหรืออาหารการรับประทาน ไม่เข้าไปยึดติด หู คู่กับเสียงการได้ยินเสียงทั้งดีและไม่ดีโดยผ่านทวารหู ไม่ยึดติด จมูกคู่กับกลิ่น ได้กลิ่นดีและไม่ดี ไม่ยึดติด ลิ้นคู่กับรส ได้ลิ้มรสอาหารเครื่องดื่มทั้งดีและไม่ดี ไม่ยึดติด กายคู่กับการสัมผัส ได้สัมผัสความเย็น ความร้อน ร่างกายแข็ง ตึง ร่างกายล้า สัตว์กัด ประสบอุบัติเหตุเป็นต้น ไม่ยึดติด ใจคู่กับอารมณ์ที่ปรากฏทางใจมีทั้งอารมณ์ที่ดีและไม่ดี ไม่ยึดติด การไม่ยึดติดในอายตนะทั้ง ๑๒ ต้องใช้หลักไตรลักษณ์ในการถอนทิวฏฐิเจตสิกโดยให้พิจารณาดังนี้ “จักขุไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา มีความแปรผันไปเป็นธรรมดา รูปไม่เที่ยงเป็นทุกข์ เป็นอนัตตา มีความแปรผันไปเป็นธรรมดา โสตะไม่เที่ยงเป็นทุกข์เป็นอนัตตา มีความแปรผันไปเป็นธรรมดา สัททวะไม่เที่ยง เป็นทุกข์เป็นอนัตตา มีความแปรผันไปเป็นธรรมดา ฆานะไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา มีความแปรผันไปเป็นธรรมดา คันธะไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา มีความแปรผันไปเป็นธรรมดา ชิวหาไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา มีความแปรผันไปเป็นธรรมดา รสไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา มีความแปรผันไปเป็นธรรมดา กายไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา มีความแปรผันไปเป็นธรรมดา โณภูมัพพะไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา มีความแปรผันไปเป็นธรรมดา มโนไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา มีความแปรผันไปเป็นธรรมดา ธรรมไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา มีความแปรผันไปเป็นธรรมดา” ^{๒๔} และข้อความเกี่ยวกับ อายตนะ ๑๒ คือ ระบบการทำงานของกระบวนการแห่งชีวิต ระหว่างอายตนะภายในกับอายตนะภายนอก ทำหน้าที่ เป็นตัวเชื่อม ตัวต่อหรือเป็นแดนการกระทบหรือเรียกว่า ผัสสะ ทำให้เกิดการรับรู้ เรียกว่าการรับรู้ ๖ ทาง คือ

ตา เป็นแดนทำหน้าที่รับรู้ รูปต่าง ๆ เกิดการรับรู้ คือการได้เห็น หู เป็นแดนทำหน้าที่รับรู้เสียง เกิดการรับรู้คือ การได้ยินเสียงต่าง ๆ จมูกเป็นแดนทำหน้าที่รับรู้ กลิ่น เกิดการรับรู้ คือได้กลิ่นต่าง ๆ ลิ้นเป็นแดนทำหน้าที่รับรู้ เกิดการรับรู้คือ ได้รู้รสต่าง ๆ กาย เป็นแดนทำหน้าที่รับรู้ สิ่งที่ถูกต้องกาย เกิดการรับรู้คือ การได้รู้สิ่งต่าง ๆ ที่ถูกต้องกาย ส่วนทหฺยรูป เป็นแดนทำหน้าที่รับรู้เรื่องราวต่าง ๆ เกิดการรับรู้ คือ การได้รับรู้เรื่องราวต่าง ๆ ไม่ใช่บุคคลนาย ก. นางสาว ข. ทำหน้าที่เป็นต้น ไม่มีอตตาตัวตนหรือบุคคล เรา เขา ได้ทำหน้าที่หรือทำให้สักรายทิวฏฐิที่เข้าใจว่าเป็นอตตาเป็นตัวตน ฯลฯ หายไป และอายตนะ ๑๒ มีเนื้อความเพื่อเป็นอารมณ์ของวิปัสสนาจัดเป็นหมวดทุกข์ ในหลักธรรมอริยสัจ ๔ และ เป็นธรรมกลาง ๆ หรือเรียกว่า มัชฌิมนธรรม สำหรับรู้เท่าทัน ^{๒๕}

^{๒๔} อภิ. วิ. (ไทย) ๓๕ / ๑๕๔- ๑๗๐ / ๑๑๒ - ๑๑๙.

^{๒๕} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), **พุทธธรรม**, พิมพ์ครั้งที่ ๑๑, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๒), หน้า ๓๓ - ๖๓.

๓.๓ กระบวนการถอนทิฐิเจตสิกด้วยไตรลักษณ์

ไตรลักษณ์คือลักษณะ ๓ ประการ ได้แก่ อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา^{๒๖} ดังที่ได้กล่าวแล้วว่า ทิฐิเจตสิกเป็นสภาวะของสังขารชั้น ๕ เมื่อเกิดขึ้นกับจิตแล้วทำให้บุคคลมีอาการยึดมั่นถือมั่นในอารมณ์การถอนทิฐิเจตสิกด้วยไตรลักษณ์นั้น คือการพิจารณาทิฐิเจตสิกด้วยอาการไม่เที่ยง ทนอยู่ในสภาพเดิมไม่ได้ บังคับบัญชาไม่ได้ การถอนทิฐิโดยการเข้าถึงไตรลักษณ์ ใช้กระบวนการถามตอบ ปัญหาพร้อมยกอุปมาประกอบ ดังการถอนทิฐิของสังกะสะ นิครนถบุตร ปรากฏข้อความในพระไตรปิฎกดังนี้ “พระผู้มีพระภาคตรัสถามว่า ท่านเข้าใจความซึ้งนั้นว่าอย่างไร ข้อที่ท่านกล่าวอย่างนี้ว่า รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ เป็นอัตตาของเรา ท่านมีอำนาจในรูปร่างนั้นว่า รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ของเราจึงเป็นอย่างนั้น อย่าได้เป็นอย่างนี้ สังกะสะนิครนถบุตรทูลตอบ ว่า ข้อนี้มีได้เป็นดังนั้น และถามต่อไปว่าท่านเข้าใจความซึ้งนั้นว่าอย่างไร รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ เที่ยงหรือไม่เที่ยง ไม่เที่ยงพระโคตมผู้เจริญ สิ่งใดไม่เที่ยงสิ่งนั้นเป็นทุกข์หรือเป็นสุข เป็นทุกข์พระโคตมผู้เจริญ สิ่งใดไม่เที่ยงเป็นทุกข์มีความแปรผันไปเป็นธรรมดา ควรหรือที่จะพิจารณาเห็นสิ่งนั้นว่า “นั่นของเรา เราเป็นนั่น นั่นเป็นอัตตาของเรา” ข้อนั้นไม่ควรเลยพระโคตมผู้เจริญ ผู้ใดติดทุกข์ เข้าถึงทุกข์แล้วกล้ำกลืนทุกข์แล้วยังพิจารณาเห็นทุกข์ว่า นั่นของเรา เราเป็นนั่น นั่นเป็นอัตตาของเรา ผู้นั้นกำหนดรู้ทุกข์ได้เอง หรือจะทำทุกข์ให้สิ้นไปแล้วจึงจะมีบ้างหรือจะมีได้อย่างไร ข้อนี้มีไม่ได้เลยพระโคตมผู้เจริญ ท่านเข้าใจความซึ้งนั้นว่าอย่างไร เมื่อเป็นอย่างนี้ ท่านติดทุกข์ เข้าถึงทุกข์แล้ว กล้ำกลืนทุกข์แล้ว ยังพิจารณาเห็นทุกข์ว่า นั่นของเรา เราเป็นนั่นนั่นเป็นอัตตาของเรามีใช่หรือ จะไม่มีอย่างใดได้ ข้อนี้ต้องเป็นดังนั้นพระโคตมผู้เจริญ จึงเป็นสาเหตุหรือกระบวนการทำให้สังกะสะ นิครนถบุตรยอมจำนนด้วยดีพร้อมคำอุปมาเหมือนกับบุรุษผู้ต้องการแก่นไม้ เทียวเสาะแสวงหาแก่นไม้ ถือเอาไม้ที่คมเข้าไป สู้ป่า เขาเห็นต้นกล้วยใหญ่ต้นหนึ่งในป่า มีต้นตรง กำลังรุ่มยังไม่ออกปลี เขาจึงตัดต้นกล้วยนั้นที่โคนต้น แล้วตัดยอด ลิดใบออก เขาไม่พบแม้แต่กระพี้ แล้วจะพบแก่นได้จากที่ไหน แม้ฉันใด ท่านก็ฉันนั้นเหมือนกัน ถูกเราชักใช้ โลเลเลียง สอบสวนในถ้อยคำของตนเองก็เปล่า ว่างแพไปเอง^{๒๗}

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต) ได้กล่าวถึงไตรลักษณ์ไว้ในหนังสือพุทธธรรมดังนี้ว่า “ชีวิตเป็นไปตามกฎความจริงระดับปรมัตถสังขะที่เป็นไตรลักษณ์ ซึ่งมีเนื้อความเพื่อเป็นอารมณ์ของวิปัสสนาจัดเป็นหมวดทุกข์ ในหลักธรรมอริยสัจ ๔ และเป็นธรรมกลาง ๆ หรือเรียกว่า มัชฌิมนธรรม สำหรับรู้เท่าทันตามสภาวะที่เป็นความจริงของไตรลักษณ์ และเป็นกระบวนการถอนหรือคลายทิฐิเจตสิกประเภทหนึ่ง ชีวิตหรือชั้นห้าเป็นไปตามลักษณะโดยธรรมชาติสามอย่างเรียกว่า กฎไตร

^{๒๖} วิ.ม.(ไทย) ๔ / ๕๙ / ๙๕.

^{๒๗} ม.ม. (ไทย) ๑๒ / ๓๕๘ - ๓๖๒ / ๓๙๔ - ๓๙๗.

ลักษณะมีความหมายโดยย่อดังนี้ (๑) อนิจจตา หมายถึง ความไม่เที่ยง ไม่คงที่ ไม่ยั่งยืน เกิดขึ้นแล้ว ตั้งอยู่แล้วก็เสื่อมสลายไป (๒) ทุกขตา หมายถึง ถูกบีบคั้นด้วยอนิจจตา เกิดสภาวะทนไม่ไหว ต่อความ กดดัน ต่อการฝืนและขัดแย้งเพราะมีการเปลี่ยนแปลง สิ่งที่น่าพอใจด้วยตัณหา ความเห็นผิดถือค้ำไว้ หรือยึดมั่นไว้ด้วยอุปาทานจึงก่อให้เกิดความทุกข์ไม่มีที่สิ้นสุด (๓) อนัตตา หมายถึง ความไม่ใช่ตัวตน ความไม่มีตัวตน อะไรเป็นสิ่งที่ปิดบังหรือซ่อนคลุมไตรลักษณ์ไว้ ได้แก่ (๑) เพราะมิได้มันสิการสนใจ ความสืบทอดที่ต่อเนื่องเกี่ยวกับการเกิด ๆ ดับ ๆ ในชั้นห้า ที่มีอายตนะเป็น กระบวนธรรมทำหน้าที่อยู่ ภายในตลอดเวลา รวดเร็วมาก ๆ จึงปิดบัง อนิจจตาไว้ อุปมาเหมือน ใบพัดลม ที่เปิดเร็ว ๆ จะมองไม่เห็นใบพัดลม (๒) เพราะการเปลี่ยนอิริยาบถ หมายถึง การยกย้าย การเคลื่อนไหว ปิดบังทุกข์ไว้ (๓) เพราะไม่ได้แยกส่วนประกอบจึงปิดบังอนัตตาไว้ เห็นแต่ส่วนที่รวมกันอยู่ เป็นอัตตาเป็นแห่ง เป็น ก้อน เป็นชิ้น เป็นอัน เป็นมวลเป็นหน่วยรวม ไตรลักษณ์ มีเนื้อความเพื่อเป็นอารมณ์ของวิปัสสนา จัดเป็นหมวดทุกข์ ในหลักธรรมอริยสัจ ๔ และเป็นธรรมกลาง ๆ หรือเรียกว่า มัชฌิมนธรรม สำหรับ รู้เท่าทันซึ่งเป็นกระบวนการถอนหรือคลายทวิภูฏิจตสิก^{๒๘}

ไตรลักษณ์ เป็นสภาพธรรมที่เป็นธรรมชาติมีอยู่คู่โลก เมื่อหลักไตรลักษณ์พิจารณา ปรากฏที่เกิดขึ้นในโลกไม่ว่า จะเป็นปรากฏการณ์ที่มีอยู่แล้วตามธรรมชาติ ปรากฏการณ์ที่มนุษย์สร้างขึ้น ปรากฏการณ์ที่เกิดจากความพลัดพราก เกิดจากความโศก ความโกรธ ความคับแค้นใจ ความสวดย ความไม่สวดย การได้สิ่งที่ชอบใจ การได้สิ่งที่ไม่ชอบใจ การได้ลาภ การเสื่อมลาภ การได้ยศ การเสื่อมยศ สรรเสริญ นินทา สุข และทุกข์ สิ่งเหล่านี้จะเกิดขึ้นอยู่ในโลก ส่วนมากบุคคลจะยึดติดทั้งดีและไม่ดี เพราะคิดว่าสิ่งเหล่านั้นไม่เปลี่ยนแปลง คงอยู่ในสภาพเดิมได้ บังคับได้ มีสภาพหยุดนิ่ง ซึ่งเป็น ลักษณะของทวิภูฏิจตสิก เมื่อบุคคลใช้ปัญญารู้เท่าทันปรากฏการณ์เหล่านั้น โดยใช้ไตรลักษณ์มาเป็น กรอบในการคิดและยับยั้งไม่ให้ความยึดติดเกิดขึ้นให้พิจารณาสภาพตามความเป็นจริงที่เกิดขึ้น

๓.๔ กระบวนการถอนทวิภูฏิจตสิกด้วยกรรม

คำว่า กรรม หมายถึง การกระทำที่ประกอบด้วยเจตนาคือทำด้วยความจงใจหรือไม่จงใจ ทำ ดีก็ตาม ชั่วก็ตาม เช่น ขุดหลุมพรางดักคนหรือสัตว์ให้ตกลงไปตาย เป็นกรรม แต่ขุดบ่อน้ำไว้กินใช้ สัตว์ตกลงไปตายเอง ไม่เป็นกรรม (แต่ถ้ารู้ยั่วว่า บ่อน้ำที่ตนขุดไว้อยู่ในที่ซึ่งคนจะพลัดตกได้ง่าย แล้ว ปลอ่ยปละละเลย มีคนตกลงไปตายก็ไม่พ้นเป็นกรรม) การกระทำที่ดีเรียกว่ากรรมดี ที่ชั่ว เรียกว่า กรรมชั่ว^{๒๙} บุคคลที่มีทวิภูฏิจตสิกเกิดเป็นประจำทำให้เป็นผู้มีความเห็นผิด คิดผิด กล่าวผิด กระทำผิด สร้างความวุ่นวายให้ครอบครัว สังคม ชุมชน ประเทศชาติ เพราะมีความเห็นผิดอันได้ชื่อว่ามี

^{๒๘} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พุทธธรรม, หน้า ๖๗ - ๗๘.

^{๒๙} พระธรรมปิฎก(ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ฉบับประมวลศัพท์, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓), หน้า ๔.

ทิฐิเจตสิก การที่จะถอนทิฐิเจตสิกได้นั้น บุคคลนั้นจะต้องได้สนทนาแลกเปลี่ยนความคิดเห็นกับผู้ที่เป็นนักปราชญ์ ทางธรรม หรือศึกษาด้วยตนเองจากหนังสือพระไตรปิฎกหรืออรรถกถา ในพระไตรปิฎกมีข้อความที่สุภมาณพโตหยาบุตรเข้าไปถามพระพุทธเจ้าเกี่ยวกับความเข้าใจในเรื่องกรรม ดังนี้ “ท่านพระโคตม อะไรรหนอ เป็นเหตุเป็นปัจจัยให้สัตว์ที่เกิดเป็นมนุษย์ปรากฏเป็นคนเลว และคนดี พระผู้มีพระภาคตรัสว่า “มาณพสัตว์ทั้งหลายมีกรรมเป็นของตน มีกรรมเป็นทายาท มีกรรมเป็นกำเนิด มีกรรมเป็นเผ่าพันธุ์ มีกรรมเป็นที่พึ่งอาศัย กรรมย่อมจำแนกสัตว์ทั้งหลายให้เลว และดีต่างกัน”^{๓๐} และในพระไตรปิฎกมีข้อความที่พระอานนท์เข้าไปถามพระพุทธเจ้าเกี่ยวกับความเข้าใจในเรื่องกรรม ดังนี้ ท่านพระอานนท์กราบทูลว่า “ข้าแต่พระผู้มีพระภาค บัดนี้เป็นกาลสมควรข้าแต่พระสุคต บัดนี้เป็นกาลสมควร ที่พระผู้มีพระภาคจะทรงจำแนกมหากรรมวิภังค์ ภิกษุทั้งหลายได้สดับจากพระผู้มีพระภาคแล้วจักทรงจำไว้”

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า “ถ้าเช่นนั้น เธอจงฟัง จงใส่ใจให้ดี เราจักกล่าว”

ท่านพระอานนท์ทูลรับสนองพระดำรัสแล้ว พระผู้มีพระภาคจึงตรัสเรื่องนี้ว่า “อานนท์ บุคคล ๔ จำพวกนี้มีปรากฏอยู่ในโลก บุคคล ๔ จำพวก ไหนบ้าง คือ

๑. บุคคลบางคนในโลกนี้ เป็นผู้ฆ่าสัตว์ ลักทรัพย์ ประพฤติผิด ในกาม พุตเทจ พุต ส่อเสียด พุดคำหยาบ พุดเพ้อเจ้อ เป็นผู้เพ่งเล็งอยากได้สิ่งของของเขา เป็นผู้มิจิตพยาบาท เป็นมิจฉาทิฐิในโลกนี้ หลังจากตายแล้วเขาจึงไปเกิดในอบาย ทุกติวินิบาต นรก

๒. บุคคลบางคนในโลกนี้ เป็นผู้ฆ่าสัตว์ ลักทรัพย์ ประพฤติผิดในกาม พุตเทจ พุต ส่อเสียด พุดคำหยาบ พุดเพ้อเจ้อ เป็นผู้เพ่งเล็งอยากได้สิ่งของของเขา เป็นผู้มิจิตพยาบาท เป็นมิจฉาทิฐิในโลกนี้ หลังจากตายแล้วเขาจึงไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์

๓. บุคคลบางคนในโลกนี้ เป็นผู้เว้นขาดจากการฆ่าสัตว์ เว้นขาดจาก การลักทรัพย์ เว้นขาดจากการประพฤติผิดในกาม เว้นขาดจากการพุตเทจ เว้นขาดจากการพุตส่อเสียด เว้นขาดจากการพุต คำหยาบ เว้นขาดจากการพุตเพ้อเจ้อ เป็นผู้ไม่เพ่งเล็งอยากได้ สิ่งของของเขา เป็นผู้มิจิตไม่พยาบาท เป็นสัมมาทิฐิในโลกนี้ หลังจากตายแล้วเขาจึงไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์

๔. บุคคลบางคนในโลกนี้ เป็นผู้เว้นขาดจากการฆ่าสัตว์ เว้นขาดจาก การลักทรัพย์ เว้นขาดจากการประพฤติผิดในกาม เว้นขาดจาก การพุตเทจ เว้นขาดจากการพุตส่อเสียด เว้นขาดจากการพุต คำหยาบ เว้นขาดจากการพุตเพ้อเจ้อ เป็นผู้ไม่เพ่งเล็งอยากได้ สิ่งของของเขา เป็นผู้มิจิตไม่พยาบาท เป็นสัมมาทิฐิในโลกนี้ หลังจากตายแล้วเขาจึงไปเกิดในอบาย ทุกติ วินิบาต นรก

ถอนมิจฉาทิฐิหรือทิฐิเจตสิกโดยการสร้างกรรมดี คือ เป็นผู้เว้นขาดจากการฆ่าสัตว์ เว้นขาดจาก การลักทรัพย์ เว้นขาดจากการประพฤติผิดในกาม เว้นขาดจาก การพุตเทจ เว้นขาดจากการพุตส่อเสียด เว้นขาดจากการพุต คำหยาบ เว้นขาดจากการพุตเพ้อเจ้อ เป็นผู้ไม่เพ่งเล็งอยากได้

^{๓๐} ม.อ. (ไทย) ๑๔ / ๒๘๙ / ๓๔๙.

สิ่งของของเขา เป็นผู้มิจิตไม่พยาบาท เป็นสัมมาทิฐิในโลกนี้ หลังจากตายแล้วเขาจึงไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์ และพระพุทธองค์ตรัสให้พระอานนท์ฟังว่า บรรดาบุคคล ๔ จำพวกนั้นส่งผลกรรมดังนี้

๑. บรรดาบุคคล ๔ จำพวกนั้น บุคคลใดเป็นผู้มักฆ่าสัตว์ ลักทรัพย์ ฯลฯ เป็นมิจฉาทิฐิในโลกนี้ หลังจากตายแล้วจึงไปเกิดในอบายทุกคติ วินิบาต นรก บุคคลนั้นหลังจากตายแล้วไปเกิดในอบาย ทุกคติ วินิบาต นรก เพราะบาปกรรมที่เขาทำไว้ในชาติก่อน ให้ผลเป็นทุกข์ บาปกรรมที่เขาทำไว้ในภายหลังให้ผลเป็นทุกข์ หรือในเวลาจะตาย เขามีมิจฉาทิฐิที่ให้บริบูรณ์ยึดมั่นไว้ แต่การที่บุคคลเป็นผู้มักฆ่าสัตว์ ลักทรัพย์ ฯลฯ เป็นมิจฉาทิฐิในโลกนี้ เขาย่อมเสวยวิบากแห่งกรรมนั้นในชาตินี้บ้าง ในชาติหน้าบ้าง ในชาติต่อ ๆ ไปบ้าง

๒. บรรดาบุคคล ๔ จำพวกนั้น บุคคลใดเป็นผู้มักฆ่าสัตว์ ลักทรัพย์ ฯลฯ เป็นมิจฉาทิฐิในโลกนี้ หลังจากตายแล้วจึงไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์ บุคคลนั้นหลังจากตายแล้วไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์ เพราะกรรมดีที่เขาทำไว้ในชาติก่อนให้ผลเป็นสุข กรรมดีที่เขาทำไว้ในภายหลังให้ผลเป็นสุข หรือในเวลาจะตาย เขามีสัมมาทิฐิที่ให้บริบูรณ์ยึดมั่นไว้ แต่การที่บุคคลเป็นผู้มักฆ่าสัตว์ ลักทรัพย์ ฯลฯ เป็นมิจฉาทิฐิในโลกนี้ เขาย่อมเสวยวิบากแห่งกรรมนั้นในชาตินี้บ้าง ในชาติหน้าบ้าง ในชาติต่อ ๆ ไปบ้าง

๓. บรรดาบุคคล ๔ จำพวกนั้น บุคคลใดเป็นผู้เว้นขาดจากการฆ่าสัตว์ เว้นขาดจากการลักทรัพย์ ฯลฯ เป็นสัมมาทิฐิในโลกนี้ หลังจากตายแล้วจึงไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์ บุคคลนั้นหลังจากตายแล้วไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์ เพราะกรรมดีที่เขาทำไว้ในชาติก่อนให้ผลเป็นสุข กรรมดีที่เขาทำไว้ในภายหลังให้ผลเป็นสุข หรือในเวลาจะตาย เขามีสัมมาทิฐิที่ให้บริบูรณ์ยึดมั่นไว้ แต่การที่บุคคลเป็นผู้เว้นขาดจากการฆ่าสัตว์ เว้นขาดจากการลักทรัพย์ ฯลฯ เป็นสัมมาทิฐิในโลกนี้ เขาเสวยวิบากแห่งกรรมนั้นในชาตินี้ บ้าง ในชาติหน้าบ้าง ในชาติต่อ ๆ ไปบ้าง

๔. บรรดาบุคคล ๔ จำพวกนั้น บุคคลใดเป็นผู้เว้นขาดจากการฆ่าสัตว์ เว้นขาดจากการลักทรัพย์ ฯลฯ เป็นสัมมาทิฐิในโลกนี้ หลังจากตายแล้วจึงไปเกิดในอบาย ทุกคติ วินิบาต นรก บุคคลนั้นหลังจากตายแล้วไปเกิดในอบาย ทุกคติ วินิบาต นรก เพราะ บาปกรรมที่เขาทำไว้ในชาติก่อนให้ผลเป็นทุกข์ บาปกรรมที่เขาทำไว้ในภายหลังให้ผลเป็นทุกข์ หรือในเวลาจะตาย มีมิจฉาทิฐิที่เขาให้บริบูรณ์ยึดมั่นไว้ แต่การที่บุคคลเป็นผู้เว้นขาดจากการฆ่าสัตว์ เว้นขาดจากการลักทรัพย์ ฯลฯ เป็นสัมมาทิฐิในโลกนี้ เขาย่อมเสวยวิบากแห่งกรรมนั้นในชาตินี้บ้าง ในชาติหน้าบ้าง ในชาติต่อ ๆ ไปบ้าง อานนท์ กรรมที่ไม่ควร ส่องให้เห็นว่าไม่ควรก็มีอยู่ กรรมที่ไม่ควร ส่องให้ เห็นว่าควรก็มีอยู่ กรรมที่ควร ส่องให้เห็นว่าควรก็มีอยู่ และกรรมที่ควร ส่องให้เห็นว่าไม่ควรก็มีอยู่ ดังพรรณนามาฉะนี้” พระผู้มีพระภาคได้ตรัสภาษิตนี้แล้ว ท่านพระอานนท์มีใจยินดีชื่นชมพระ ภาษิตของพระผู้มีพระภาค ^{๓๑}

^{๓๑} ม.อ. (ไทย) ๑๔ / ๒๔๙ - ๓๐๓ / ๓๖๐ - ๓๖๗.

ยกตัวอย่างบุคคลที่พระพุทธเจ้าแสดงธรรมอนทิกฐิเจตสิกดังนี้ การอนทิกฐิเจตสิกของปัญจวัคคีย์ทั้ง ๕ เรื่องมีอยู่ว่า “ครั้งนั้นพระผู้มีพระภาคเสด็จจาริกไปโดยลำดับถึงป่า อสิปตนมฤคทายวัน เขตกรุงพาราณสี แล้วได้เสด็จไปทางที่ภิกษุปัญจวัคคีย์อยู่ ภิกษุปัญจวัคคีย์ได้เห็นพระผู้มีพระภาคเสด็จมาแต่ไกล ได้นัดหมายกันและกันว่า “ท่านทั้งหลาย พระสมณโคดมนี้เป็นผู้มักมาก คลายความเพียร เวียนมาเพื่อความเป็นคนมักมาก กำลังเสด็จมา พวกเราไม่พึงกราบไหว้ ไม่พึงลูกรับ ไม่พึงรับบาตรและ จีวรของพระองค์ แต่จะจัดอาสนะไว้ ถ้าพระองค์ปรารณาก็จักประทับนั่ง” ครั้นเสด็จมาถึง ภิกษุปัญจวัคคีย์ก็ไม่อาจตั้งอยู่ในกติกาของตนได้ ต่างต้อนรับพระผู้มีพระภาค รูปหนึ่งรับบาตรและจีวร รูปหนึ่งปูอาสนะ รูปหนึ่งจัดหาน้ำล้างพระบาท รูปหนึ่งจัดตั้งตั้งรองพระบาท รูปหนึ่งนำกระเบื้องเช็ดพระบาทเข้าไปวางพระผู้มีพระภาคได้ประทับนั่งบนอาสนะที่ภิกษุปัญจวัคคีย์จัดถวาย แล้วทรงล้างพระบาทแต่ภิกษุปัญจวัคคีย์กลับร้องเรียกพระผู้มีพระภาคโดยออกพระนาม และใช้คำว่า “อาวุโส” และพระพุทธองค์ทรงแสดงอัมมจักกัปปวัตตนสูตรเรื่องอริยมรรคมีองค์ ๘ ไม่เอียงเข้าไปใกล้ทางสุดโต่ง ๒ อย่างคือ ๑. กามสุขัลลิกานุโยคในกามทั้งหลาย (การหมกมุ่นอยู่ด้วยกามสุข ในกามทั้งหลาย) ๒. อตตกิลมณานุโยค (การประกอบความลำบากเดือนร้อนแก่ตน) และทรงแสดงอนัตตลักขณสูตรเรื่องพิจารณาไตรลักษณ์ในชั้น ๕ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า “ภิกษุทั้งหลาย รูปอย่างใดอย่างหนึ่งที่เป็นอดีต อนาคต และปัจจุบัน ภายในหรือภายนอก หยาบหรือละเอียด เลวหรือ ประณีต ไกลหรือใกล้ ทั้งหมดนั้น เธอทั้งหลายพึงเห็นด้วยปัญญาอันชอบตามเป็นจริงอย่างนี้ว่า นั่นไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นนั่น นั่นไม่ใช่อดีตของเรา เวทนาอย่างใดอย่างหนึ่งที่เป็นอดีต อนาคต และปัจจุบัน ภายในหรือภายนอก หยาบหรือละเอียด เลวหรือประณีต ไกลหรือใกล้ ทั้งหมดนั้น เธอทั้งหลายพึงเห็น ด้วยปัญญาอันชอบตามเป็นจริงอย่างนี้ว่า นั่นไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นนั่น นั่นไม่ใช่อดีตของเรา สัญญาอย่างใดอย่างหนึ่งที่เป็นอดีต อนาคต และปัจจุบัน ภายในหรือภายนอก หยาบหรือละเอียด เลวหรือประณีต ไกลหรือใกล้ ทั้งหมดนั้น เธอทั้งหลาย พึงเห็นด้วยปัญญาอันชอบตามเป็นจริงอย่างนี้ว่า นั่นไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นนั่น นั่นไม่ใช่อดีตของเรา สังขารทั้งหลายอย่างใดอย่างหนึ่งที่เป็นอดีต อนาคต และปัจจุบัน ภายในหรือภายนอก หยาบหรือละเอียด เลวหรือประณีต ไกลหรือใกล้ ทั้งหมดนั้น เธอทั้งหลายพึงเห็นด้วยปัญญาอันชอบตามเป็นจริงอย่างนี้ว่า นั่นไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นนั่น นั่นไม่ใช่อดีตของเรา วิญญาณอย่างใดอย่างหนึ่งที่เป็นอดีต อนาคต และปัจจุบัน ภายในหรือภายนอก หยาบหรือละเอียด เลวหรือประณีต ไกลหรือใกล้ ทั้งหมดนั้น

เธอทั้งหลายพึงเห็นด้วยปัญญาอันชอบตามเป็นจริงอย่างนี้ว่า นั่นไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นนั่นนั่นไม่ใช่อดีตของเราภิกษุทั้งหลาย อริยสาวกผู้ได้สดับ เห็นอยู่อย่างนี้ ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในรูป ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในเวทนา ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในสัญญา ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในสังขารทั้งหลาย ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในวิญญาณ เมื่อเบื่อหน่าย ย่อมคลายกำหนัด เพราะคลายกำหนัด จิตย่อมหลุดพ้น เมื่อจิตหลุดพ้นแล้ว ย่อมมีญาณว่า หลุดพ้นแล้ว อริยสาวกย่อมรู้ชัดว่า ชาติสิ้นแล้ว พรหมจรรย์ได้อยู่จบแล้ว

กิจที่ควรทำได้ทำเสร็จแล้ว กิจอื่นเพื่อความเป็นอยู่อย่างนี้มีได้มี พระผู้มีพระภาคได้ตรัสสอนตลัคนสูตรนี้แล้ว ภิกษุปัญจวัคคีย์ก็มีใจยินดีชื่นชมภาษิตของพระผู้มีพระภาค เมื่อพระพุทธรองค์ตรัสเวลายากรณ์นี้ อยู่ จิตของภิกษุ ปัญจวัคคีย์ก็หลุดพ้นจากอาสวะทั้งหลายเพราะไม่ถือมั่น ครั้นนั้นมีพระอรหันต์ในโลก ๖ รูป ^{๓๒}

การถอนทณฺฐิเจตสิกของชฎิล เรื่องมีอยู่ในอาทิตตปริยายสูตรว่า ครั้นนั้น พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ ตำบลอุรุเวลาเสนานิคม ตามพระอชฺชาตยได้เสด็จจาริกไปยังตำบลคยาสี่สยะ พร้อมด้วยภิกษุหมู่ใหญ่ ราว ๑,๐๐๐ รูป ล้วนเคยเป็นชฎิลทั้งนั้น ทราบว่า พระองค์ประทับอยู่ ณ ตำบลคยาสี่สยะ ใกล้แม่น้ำคยานันท์ พร้อมด้วยภิกษุ ๑,๐๐๐ รูป ณ ที่นั้น พระผู้มีพระภาครับสั่งกับภิกษุทั้งหลายว่า “ภิกษุทั้งหลาย สิ่งทั้งปวงเป็นของร้อน ก็อะไรเล่าชื่อว่าสิ่งทั้งปวงเป็นของร้อน ภิกษุทั้งหลาย จักขุเป็นของร้อน ภิกษุทั้งหลาย รูปทั้งหลายเป็นของร้อน ภิกษุทั้งหลาย จักขุวิญญาณเป็นของร้อน ภิกษุทั้งหลาย จักขุสัมผัสเป็นของร้อน แม้ความเสวยอารมณ์ที่เป็นสุขหรือทุกข์ หรือที่มีใช้สุขมีใช้ทุกข์ ที่เกิดขึ้นเพราะจักขุสัมผัสเป็นปัจจัยก็เป็นของร้อน ร้อนเพราะอะไร เรากล่าวว่า ร้อนเพราะไฟคือราคะ เพราะไฟคือโทสะ เพราะไฟคือโมหะ ร้อนเพราะความเกิด เพราะความแก่ เพราะความตาย เพราะความโศก เพราะความคร่ำครวญ เพราะทุกข์เพราะโทมนัส เพราะความคับแค้นใจ โสตะ (หู) เป็นของร้อน เสียงทั้งหลายเป็นของร้อน ฯลฯ ฆานะ (จมูก) เป็นของร้อน กลิ่นทั้งหลายเป็นของร้อน ฯลฯ ชิวหา (ลิ้น) เป็นของร้อน รสทั้งหลายเป็นของร้อน ฯลฯ กายเป็นของร้อน โผฏฐัพพะ (สิ่งที่กายสัมผัสถูกต้อง)ทั้งหลายเป็นของร้อน ฯลฯ มนะ (ใจ) เป็นของร้อน ธรรม (อารมณ์) ทั้งหมดเป็นของร้อน มโนวิญญาณ (ความรู้ทางใจ) เป็นของร้อน มโนสัมผัส (การกระทบทางใจ) เป็นของร้อน แม้ความ เสวยอารมณ์ ที่เป็นสุขหรือทุกข์ หรือที่มีใช้สุขมีใช้ทุกข์ ที่เกิดขึ้นเพราะมโนสัมผัสเป็นปัจจัยก็เป็นของร้อน ร้อนเพราะอะไร เรากล่าวว่า ร้อนเพราะไฟคือราคะ เพราะไฟคือโทสะ เพราะไฟคือโมหะ ร้อนเพราะความเกิด เพราะความแก่เพราะความตาย เพราะความโศก เพราะความคร่ำครวญ เพราะทุกข์ เพราะโทมนัส เพราะความคับแค้นใจ ภิกษุทั้งหลาย อริยสาวกผู้ได้สดับเห็นอยู่อย่างนี้ ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในจักขุ ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในรูปทั้งหลาย ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในจักขุวิญญาณ ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในจักขุสัมผัส ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในความเสวยอารมณ์ที่เป็นสุขหรือทุกข์หรือที่มีใช้สุขมีใช้ทุกข์ ที่เกิดขึ้นเพราะจักขุสัมผัสเป็นปัจจัยย่อมเบื่อหน่ายแม้ในโสตะ ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในเสียงทั้งหลาย ฯลฯ ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในฆานะ ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในกลิ่นทั้งหลาย ฯลฯ ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในชิวหา ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในรสทั้งหลาย ฯลฯ ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในกาย ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในโผฏฐัพพะทั้งหลาย ฯลฯ ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในมนะ ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในธรรมทั้งหลาย ย่อมเบื่อหน่าย แม้ในมโนวิญญาณ ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในมโนสัมผัส ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในความ เสวยอารมณ์ที่เป็นสุขหรือทุกข์ หรือที่มีใช้สุขมีใช้ทุกข์ ที่เกิดขึ้นเพราะมโนสัมผัส เป็นปัจจัย เมื่อเบื่อหน่าย ย่อมคลายกำหนัด

^{๓๒} วิ.ม. (ไทย) ๔ / ๑๒ - ๒๔ / ๒๐-๓๑.

เพราะคล้ายกำหนด จิตย่อมหลุดพ้น เมื่อจิตหลุดพ้นแล้ว ย่อมมีญาณว่า หลุดพ้นแล้ว อริยสาวกย่อมรู้ชัดว่าชาติ สิ้นแล้ว พรหมจรรย์ได้อยู่จบแล้ว กิจที่ควรทำได้ทำเสร็จแล้ว กิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้มิได้มี” ก็เมื่อพระผู้มีพระภาคตรัสเวรยาภรณ์นี้อยู่ จิตของภิกษุ ๑,๐๐๐ รูปนั้น ก็หลุดพ้นจากอาสวะทั้งหลายเพราะไม่ถือมั่น ^{๓๓}

การถอนทิวาจิตเจตสิกขององคุลิมาลในอังคุลิมาลสูตรเรื่องมีอยู่ว่า โจรงชื่อองคุลิมาล พระพุทธองค์ (ทรงบันดาลฤทธิ์โดยประการต่าง ๆ และตรัสศาถาอันประกอบด้วยธรรม) เสด็จโปรดโจรงชื่อ องคุลิมาล สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อารามของอนาถปิณฑิก เศรษฐี เขตกรุงสาวัตถี สมัยนั้นแล ในแคว้นของพระเจ้าปเสนทิโกศล มีโจรงชื่อองคุลิมาล เป็นคนหยาบขี้ มีฝ่ามือเปื้อนเลือด ชอบฆ่าคน ไม่มีความกรุณาในสัตว์ทั้งหลาย โจรงชื่อองคุลิมาลนั้น ก่อแค้นชาวบ้าน ชาวนิคมบ้าง ชาวชนบทบ้าง ให้เดือดร้อนไปทั่ว เขาเช่นฆ่ามนุษย์แล้วตัดเอานิ้วมือร้อยเป็นพวงมาลัยสวม (คอ) ไว้ ครั้นเวลาเช้า พระผู้มีพระภาคทรงครองอันตรวาสกถือบาตรและจีวร เสด็จเข้าไปบิณฑบาตยังกรุงสาวัตถี ทรงเที่ยวบิณฑบาตในกรุงสาวัตถีแล้ว เสด็จกลับจากบิณฑบาตภายหลังเสวยพระกระยาหารเสร็จแล้ว ทรงเก็บจำเสนาสนะ ถือบาตรและจีวรเสด็จไปตามทางที่โจรงชื่อองคุลิมาลชุมนุมอยู่ พวกคนเลี้ยงโค พวกคนเลี้ยงสัตว์ พวกชาวนาที่เดินมาพบพระผู้มีพระภาคผู้เสด็จไปตามทางที่โจรงชื่อองคุลิมาลชุมนุมอยู่ จึงกราบทูล พระผู้มีพระภาคว่า “ข้าแต่พระสมณะ อย่าเสด็จไปทางนั้น ในทางนั้นมีโจรงชื่อองคุลิมาล เป็นคนหยาบขี้ มีฝ่ามือเปื้อนเลือด ชอบฆ่าคน ไม่มีความกรุณาในสัตว์ทั้งหลาย โจรงชื่อองคุลิมาลนั้น ก่อแค้นชาวบ้าน ชาวนิคมบ้าง ชาวชนบทบ้าง ให้เดือดร้อนไปทั่ว เขาเช่นฆ่ามนุษย์แล้วตัดเอานิ้วมือร้อยเป็นพวงมาลัยสวมไว้ ข้าแต่พระสมณะ คนที่จะเดินทางนี้ ต้องรวมพวกกันให้ได้ ๑๐ คนบ้าง ๒๐ คนบ้าง ๓๐ คนบ้าง ๔๐ คนบ้าง ๕๐ คนบ้าง แม้กระนั้นก็ยังตกอยู่ในเงื้อมมือของโจรงชื่อองคุลิมาลจนได้” เมื่อคนพวกนั้นกราบทูลอย่างนี้แล้ว พระผู้มีพระภาคทรงนิ่งเฉย เสด็จต่อไป

แม้ครั้งที่ ๒ - ๓ ครั้งนั้นพระผู้มีพระภาคทรงนิ่งเฉยเสด็จต่อไป โจรงชื่อองคุลิมาลได้เห็นพระผู้มีพระภาคเสด็จมาแต่ไกล ได้คิดว่า “น่าอัศจรรย์จริง ไม่เคยปรากฏ คนที่เดินทางนี้จะต้องรวมพวกกันให้ได้ ๑๐ คนบ้าง ๒๐ คนบ้าง ๓๐ คนบ้าง ๔๐ คนบ้าง ๕๐ คนบ้าง แม้กระนั้นก็ยังตกอยู่ในเงื้อมมือของเรา แต่ทำไม สมณะนี้เพียงรูปเดียวไม่มีเพื่อนสักคน ชะรอยจะมาข่มเรา ทางที่ดี เราพึงฆ่าสมณะรูปนี้เสีย” ลำดับนั้น โจรงชื่อองคุลิมาลถือดาบและโล่ผูกสอดแสงธนูไว้พร้อม ติดตามพระผู้มีพระภาคไปทางเบื้องพระอุษณางค์ พระผู้มีพระภาคทรงบันดาลอิทธิทธิสังขาร (ทรงบันดาลฤทธิ์โดยประการต่าง ๆ) โดยวิธีที่โจรงชื่อองคุลิมาลจะวิ่งจนสุดกำลัง ก็ไม่สามารถจะตามทันพระผู้มีพระภาคผู้เสด็จไปตามปกติได้ ครั้งนั้น โจรงชื่อองคุลิมาลได้มีความคิดว่า “น่าอัศจรรย์จริง ไม่เคยปรากฏ เมื่อก่อนแม้ช้างที่กำลังวิ่ง ม้าที่กำลังวิ่ง รถที่กำลังแล่น เนื้อที่กำลังวิ่ง เราก็ยังวิ่งตามทันจับได้ แต่เราวิ่งจน

^{๓๓} วิ.ม. (ไทย) ๔ / ๑๒ - ๒๔ / ๒๐ - ๓๑.

สุดกำลังยังไม่ทัน สมณรูปนี้ซึ่งเดินตามปกติได้” จึงหยุดยืนกล่าวกับพระผู้มีพระภาคว่า “หยุดก่อน สมณะ หยุดก่อนสมณะ” พระผู้มีพระภาคตรัสว่า “เราหยุดแล้ว องคุลิมาล ท่านต่างหากจงหยุด” จากนั้น โจรองคุลิมาลคิดว่า “สมณะเหล่านี้เป็นศากยบุตรมักเป็นคนพูดจริง มีปัญญาจริง แต่สมณรูปนี้เดินไปอยู่แท้ ๆ กลับพูดว่า ‘เราหยุดแล้ว องคุลิมาล ท่านต่างหากจงหยุด’ ทางที่ดี เราควรจะถามสมณรูปนี้ดู” องคุลิมาลละพยศ ลำดับนั้น โจรองคุลิมาลได้ถามพระผู้มีพระภาค ด้วยคาถาว่า “สมณะ ท่านกำลังเดินไป ยังกล่าวว่า เราหยุดแล้ว ท่านต่างหากยังไม่หยุด กลับกล่าวหาข้าพเจ้าผู้หยุดแล้วว่ายังไม่หยุด สมณะข้าพเจ้าขอถามเพื่อความนี้กับท่าน ท่านหยุดอย่างไร ข้าพเจ้าไม่หยุดอย่างไร” พระผู้มีพระภาค ตรัสตอบว่า

“องคุลิมาล เราวางอาชญา ในสรรพสัตว์ได้แล้วจึงชื่อว่าหยุดแล้วตลอดกาล ส่วนท่านไม่สำรวมในสัตว์ทั้งหลาย เพราะฉะนั้น เราจึงชื่อว่าหยุดแล้ว ส่วนท่านสิชื่อว่ายังไม่หยุด” โจรองคุลิมาลกล่าวว่า “สมณะ นานจริงหนอ ท่านผู้ที่เฝ้าดา และมนุษย์บูชาแล้ว ผู้แสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่ เสด็จมาถึงป่าใหญ่เพื่ออนุเคราะห์ข้าพระองค์ ข้าพระองค์นั้นจักละการทำบาป เพราะฟังคาถาอันประกอบด้วยธรรมของพระองค์” โจรองคุลิมาลได้กล่าวอย่างนี้แล้ว ทั้งดาบและอาวุธลงในเหวลึก มีหน้าผาชัน โจรองคุลิมาลได้ถวายเป็นพุทธบูชาทั้งสองของพระสุคต แล้วทูลขอบรรพชา กับพระสุคต ณ ที่นั่นเอง ต่อมาอุทิศกายใจไม่นานนักก็บรรลุพระอรหันตผล^{๓๔}

สรุป

กระบวนการถอนทณฺฺฏฐฐฐฐฐฐด้วยมฆฌณณธรรม ตามวัตถุประสงค์ของการวิจัย มฆฌณณธรรมหมายถึง ธรรมที่เป็นกลางเกี่ยวกับชีวิต ซึ่งกล่าวไว้ในหนังสือพุทธธรรมของ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต) เมื่อกล่าวโดยมฆฌณณธรรมหมายถึง ชั้นธ๕ อายตนะภายในกับอายตนะภายนอกเรียกว่า อายตนะ ๑๒ ไตรลักษณ์ และกฎแห่งกรรม ชีวิตควรเป็นผู้ได้รับผลประโยชน์สูงสุดจากชีวิตในชาตินี้ คือ การสิ้น การดับ การถอนทณฺฺฏฐฐฐฐฐ หรืออกุศลธรรมหมดสิ้นไปโดยเร็วที่สุด โดยไม่มีเหลือเป็นอิสระ โดยไม่มีทณฺฺฏฐฐฐฐฐสังโยชนใด ๆ ได้ผูกมัดจิตใจไว้กับกองแห่งความทุกข์ เรียกว่า พระนิพพาน ก่อนที่จะเจริญสมถกรรมฐานอานาปานสติหรือการเจริญวิปัสสนากรรมฐานตามแนวมหาสติปัฏฐานสูตร ต้องคลายหรือถอนทณฺฺฏฐฐฐฐฐด้วยมฆฌณณธรรมก่อนเป็นขั้นต้นจึงจะสะดวกและง่ายต่อการถอนทณฺฺฏฐฐฐฐฐในขั้นสูงต่อไป

^{๓๔} ม.ม. (ไทย) ๑๓ / ๕๔ / ๖๓-๖๕.